

İhvân-ı Safâ'da Ontolojik Uyum-Teleolojik Bağlam

Birgül BOZKURT*

Öz

Bu çalışmada temel amacımız İhvân-ı Safâ'da ontolojik uyumu teleolojik bağlamda ele almak ve tartışmaktır. Uyum, büyük oranda sayılar, harfler ve müzik konularında karşımıza çıkan oran, orantı ve harmoniyle kavramsal çerçevesini bulmaktadır. Bu bağlamda öncelikle İhvân-ı Safâ'da oran, orantı ve bu kavramların uyumla ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Ortaya çıkan uyum çerçevesini Allah'ın varlıklara yerleştirmiş olduğu gaye, nizam, düzen ve amaç bağlamında İhvân'dan örnek ve açıklamalarla göstermeye gayret ettik. İhvân-ı Safâ'da ayüstü ve ayaltı âlemdeki tüm varlıklarda teleolojik bağlamda ontolojik bir uyumun varlığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu sonuç Pythagorasçı temellerden kaynaklandığı gibi İslam'ın referanslarıyla da oldukça ilgilidir. İhvân'da varlığın gizemlerine ulaşmak, sırlarını keşfetmek ya da hikmetini anlamak için uyum konusunun anahtar bir görev üstlendiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışma, İhvân-ı Safâ'nın varlık alanındaki gaye, düzen, nizam ve hikmeti, oran ve uyum üzerinden nasıl izah ettiğini gösterme ve bu çerçeveye varlığı anlama ve anlamlandırma çabalarını ortaya koyma girişiminde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Safâ, oran, orantı, uyum, teleoloji, İslam felsefesi.

The Ontological Harmony with Teleological Context in Ikhwan al-Safâ

Abstract

In this study, our main aim is to examine and discuss the ontological harmony with theological context in Ikhwan al-Safâ. The harmony finds its conceptional border with ratio, proportion and harmony which appear in the subject of the numbers, letters and music to large extent. In this context, first of all we have tried to present ratio, proportion and their relationships with harmony in Ikhwan al-Safâ. We have also tried to show the unveiled framework of harmony in the context of purpose (telos), order, layout and objective which God placed in the existence by examples and explanation of Ikhwan. It has been saliently seen that there is an ontological harmony with theological context in all existence of sublunar-World and heavenly-World. This result stems from Pythagoreans foundations and substantially related to Islamic references as well. In Ikhwan al-Safâ, it is possible to declare that the harmony subject takes on a key task to reach mysteries, to explore secrets or to understand wisdom of existence. Therefore this study makes an attempt to show how Ikhwan al-Safâ explain purpose (telos), layout, order and wisdom in the existence over the ratio and harmony, and to propound the efforts of understanding and explaining existence by this framework.

Keywords: Ikhwan al-Safâ, ratio, proportion, harmony, teleology, Islamic philosophy.

Makale gönderim tarihi: 12.03.2018, kabul tarihi: 11.04.2018.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi A. B. D.
bbozkurt21@gmail.com

Şırnak Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Dergisi

2018/1 yıl: 9 cilt: IX sayı: 19

Giriş

Sayıardan harflere, fizikten metafiziğe, dinden sihir ve büyüye kadar çok geniş bir birikimi *Resâil*'e kaydeden, İslam dünyasının -belki de düşünce tarihinin ilk- sistematik ansiklopedist felsefe topluluğu olan İhvân-1 Safâ için oran ve uyum, varlığı anlama ve anlamlandırmada anahtar bir role sahiptir. İhvân-1 Safâ, antik Yunan mirası -özellikle Pythagorasçılar ve Yeni-Pythagorasçılar- başta olmak üzere farklı medeniyetlerin birikimini İslam'ın getirdikleriyle yoğurarak, eklektik yaklaşımlarını, diğer konularda olduğu gibi, uyum konusunda da başarılı bir şekilde göstermişlerdir. Bu noktada onlar uyumu çoğunlukla Allah'ın varlıklara yerleştirmiş olduğu gaye, nizam ve hikmet çerçevesinde teleolojik bir bağlamda önümüze koymuşlardır. Uyum konusu, özellikle oran, orantı ve müzikteki harmoniyle kavramsal çerçevesini bulurken, bu çerçeve evrendeki her varlıkta bir düzen, intizam, gaye, hikmet ve kısacası bir tür teleolojik bağlamla karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle İhvân-1 Safâda ontolojik uyumun teleolojik bağlamla ele alınması ve ortaya konması kanaatimizce ilmi bir gerekliliktir. Bu çalışmanın amacı da bu konuyu İhvân'ın *Resâil*'inden örneklerle açıklamak, ortaya koymak ve ontolojik uyumun sürekli bir şekilde teleolojik bağlamla sunulduğunu göstermektir.

Özellikle *Resâil*'in Türkçeye kazandırılmasıyla ülkemizde İhvân-1 Safâ düşüncesi üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir artış göze çarpmaktadır. Daha önce İhvân'da sayılar ve gizemi, evren-insan ilişkisi, müzik, eğitim vb. konular muhtelif çalışmalarda irdelendi. Ancak ontolojik uyum ve bunun teleolojik bağlamı İhvân'ın tüm düşüncesinin bir alt zemini olması hasebiyle ayrıntılarıyla ortaya konmadı. Bu çalışmamızda bu eksikliği gidermeye matuf olarak önce İhvân-1 Safâda uyum konusuyla ilgili temel kavramlar olan oran ve orantıyı, oran ilminin önemini, gayesini ve faydalarını uyum konusuyla bağlantılı olarak ele alacağız. Ortaya çıkan uyum çerçevesiyle birlikte sayılar, harfler, müzik, ayüstü ve ayaltı evrendeki varlıklarda karşımıza çıkan uyum ve oran-orantıyı İhvân'ın açıklamalarıyla gözler

önüne sermeye ve tartışmaya girişeceğiz. Elbette bu çalışma büyük ölçüde uyum ve onun teleolojik bağlamının varlığına ve niteliğine dair bir durum tespiti ile bu ilişkinin boyutunu betimleme ve irdeleme üzerine yoğunlaşmaktadır.

1. İhvân-ı Safâ'da Ontolojik Uyumun Altyapısı: Oran, Orantı ve Uyum

İhvân-ı Safâ'da “oran” (nisbe), “orantı” (tenâsüb) ve temelini bu iki kavramın oluşturduğu uyum konusu merkezi bir noktayı teşkil etmektedir. Ancak sistemlerinin bir gereği olarak bütün bunların en nihayetinde ve büyük ölçüde sayılar arasındaki ilişkilere göre şekillendiğini söylemek gerekir. Çünkü İhvân'a göre mevcutların ilkeleri sayılardır ve varlıklar sayıların tabiatına göre bulunmaktadır. İhvân'ın bu konuda Pythagorasçı çizgide olduğu açıkça söylenebilir ve onlar Pythagoras'ın fikirlerine sıklıkla atıflarda bulunurlar.¹

İhvân-ı Safâ'ya göre “oran” (nisbe), iki miktardan birinin diğerine göre ölçüsüdür. Nitekim iki sayıdan biri diğerine oranlandığında bu iki sayı ya eşit ya da farklı olmak durumundadır. Eşit olurlarsa bu iki sayıdan birinin diğerine oranına “eşitlik oranı” (nisbetü't-tesâvî) denir. Farklı olurlarsa iki sayıdan birinin daha büyük, diğerinin daha küçük olması gerekir. Küçük olan büyük sayıya isnat edilirse buna “daha küçük farklılık” (el-ihtilâfu'l-asğar) denir. Bu farklılık yarım, üçte bir, dörtte bir, beşte bir, altıda bir, yedide bir, sekizde bir, dokuzda bir ve onda bir olarak bilinen dokuz lafızdan birisiyle veya bu lafızlardan türetilen terkiplerle açıklanır. Bunlara altıda birin yarısı, beşte birin üçte biri ve buna uygun yapılarla söylenenlerin benzerleri de ilave edilir. “Altı”nın altmışa ve diğer sayılara oranı bu türden bir orandır.² Büyük sayının küçüğe oranlanmasına gelince ise buna “daha büyük farklılık” (el-ihtilâfu'l-a'zam) denir. İhvân'a göre bu oranın benzerleriyle ilgili araştırma yapmak felsefecilerin işidir. Bu oran beş çeşit olup beş lafızla ifade edilir. Bunların birincisi “katın oranı” (nisbetu'n-dîf) olup doğal dizide ikiden başlayan ve ulaştığı noktaya kadar ulaşan diğer sayıların, “bir”e oranla ulaştıkları oranın benzeridir. Örneğin, iki birin katıdır, üç birin üç katı, dört dört katı, beş de beş katıdır. Diğer sayılar da ulaştığı noktaya dek bu kıyasa tabidir.³ İkincisi “artık ben-

- 1 İhvân-ı Safâ, “Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin Birinci İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Otuz İkinci Risalesi: Pisagorculara Göre Varlıkların/Mevcutların Akli İlkeleri Hakkında”, Çev. Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3: 147-149; İhvân-ı Safâ, “Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin İkinci İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Otuz Üçüncü- Risalesi: İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında”, Çev. Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014): 3: 163-169. Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, “Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında”, Çev. Muhammet Fatih Kılıç, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 5: 21-23. Bu çalışmada kaynak gösterilen risaleler ilk geçtiği yerde uzun adıyla sonraki yerlerde en kısa ve uygun adıyla geçecektir.
- 2 İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının Altıncı Risalesi: Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, Çev. Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1: 163; Krş. İhvân-ı Safâ, “er-Risâletu's-sâdise mine'l-kusmî'r-riyâdi fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâhi'l-ahlâki”, *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* (Beirut: Dâru Sadr-Dâru Beyrut, 1957): 1: 242.
- 3 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 163; Krş. İhvân-ı Safâ,

zerin oranının parça olması” (nisbetü'l-misli'z-zâidi cüz'un⁴) olup doğal dizide düzenlenmiş ikiden başlayan diğer sayıların her birinin dengine oranının benzeridir. Üçün ikiye, dördün üçe, beşin dörde ve altının beşe oranı buna örnektir.⁵ Üçüncüsü “benzer ve artığın oranının parça olması”dır (nisbetü'l-misli ve'z-zâidi cüz'un) ve bu oran, doğal dizide düzenlenmiş üçten başlayan diğer sayılara, çift değil de tek dizide düzenlenmiş beşten başlayan diğer sayıların oranlandığındaki/nisbet edildiğindeki oranın benzeridir. Örneğin beşin üçe, yedinin dörde, dokuzun beşe, on birin altıya, on üçün yediye oranı böyle bir orandır. Dördüncüsü “kat ve artığın oranının parça olması” (nisbetü'd-dî'fi ve'z-zâidi cüz'un) olup doğal dizide düzenlenmiş ikiden başlayan diğer sayılara çift değil de tek dizide beşten başlayan diğer sayıların oranlandığındaki benzeridir. Beşin ikiye, yedinin üçe, dokuzun dörde, on birin beşe oranı böyle bir orandır. Beşincisi “kat ve artığın oranının parçalar olması”dır (nisbetü'd-dî'fi ve'z-zâidi cüz'un) ki bu oran, doğal dizide üçten başlayan diğer sayılara sekizden başlayan diğer sayıların üç arttırarak oranlandığındaki benzeridir. Sekizin üçe, on birin dörde, on dördün beşe, on yedinin altıya oranı buna örnektir. İhvân'a göre her farklı iki sayıdan büyük olanın küçük olana oranlandığında bu beş oranın dışında olamayacağını söylemek mümkündür.⁶

Resâil'de oranın; nicelik, nitelik ve her ikisi birlikte olma yönünden üç çeşidi vardır. Nicelik yönünden olan orana “sayısal oran” (nisbetu adediyye), nitelik yönünden olana “geometrik oran” (en-nisbetu'l-hendesiyye), ikisi birlikte olana ise “birleşik ve müziksel oran” (nisbetü te'lifiyye ve musikiyye) denir. Sayısal oran, eşitlik açısından birbirinden ayrı olan iki sayı arasındaki farktır. Bunun örneği birden ona kadarki sayılar olup bu sayılarda her iki sayının arasındaki fark birer birerdir. İkişerli şekilde devam eden sayılarda her iki sayının arasındaki fark ise ikişer ikişerdir. Bir, üç, beş şeklinde devam eden sayılarda da her iki sayı arasındaki fark ikişer ikişerdir. Bu kıyas üzerine diğer sayısal oranlar inşa edilmektedir. Bu noktada iki sayı arasındaki farkın eşit olmasına itibar edilir. Hangi sayı olursa olsun iki sayıdan her birinin yarısı alındığında bunların toplamının iki sayının ortasındaki sayıyı vermesi bu oranın özelliğidir. Buna üç ve dört arasındaki farkın bir olması örnek verilebilir. Nitekim üçün yarısı alındığında bu sayı bir buçuktur. Dördün yarısı ise ikidir. Bu ikisinin toplamı üç buçuk eder. Üç buçuk üçten yarım büyüktür, dörtten de yarım küçüktür. Diğer sayılar için de aynı kıyas söz konu-

⁴ “er-Risâletu's-sâdise mine'l-kısmi'r-riyadî fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâr hi'l-ahlâki”, 242-243.

⁴ Cüz' kelimesi bir sayıyı bölebilen sayı için kullanılmaktadır. Bkz. İhvân-ı Safâ, “Ahlakın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 164, 2. Dipnot; Krş. İhvân-ı Safâ, “er-Risâletu's-sâdise mine'l-kısmi'r-riyadî fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâhi'l-ahlâki”, 243.

⁵ İhvân-ı Safâ, “Ahlakın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 163-164.

⁶ İhvân-ı Safâ, “Ahlakın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 164; Krş. İhvân-ı Safâ, “er-Risâletu's-sâdise mine'l-kısmi'r-riyadî fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâr hi'l-ahlâki”, 243.

sudur.⁷ Geometrik oran ise farklı iki sayıdan birinin diğer sayıya göre ölçüsüdür. Buna örnek olarak dört, altı, dokuz sayıları arasındaki geometrik oran verilebilir. Nitekim dördün altıya oranı altının dokuz oranı gibidir. Çünkü dört, altının üçte ikisi, altı da dokuzun üçte ikisidir. Bunun tersi için de aynı durum söz konusudur. Dokuzun altıya oranı altının dörde oranı gibidir. Çünkü dokuz, altının ve yarısının benzeridir. Altı da dördün ve yarısının benzeridir. Sekiz, on iki, on sekiz ve yirmi yedi de bunun gibidir. Bunların hepsi geometrik bir oran içerisindedir. Çünkü sekiz, on ikinin üçte ikisidir; on iki, on sekizin üçte ikisidir. Buna benzer şekilde diğer geometrik oranlar da bu şekilde devam etmektedir.⁸ İhvân'a göre bu oran bitişik ve ayrı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bitişik ve ayrı oranda ortaya konulan nispetler ise sayısal ve geometrik açıdan birleştirilmiş ve bu ikisinden oluşturulmuştur. Bu orandan nağme ve müzik makamları meydana getirilir.⁹

İhvân'da "orantı" (tenâsüb) kavramının izahı da kayda değer bir öneme sahiptir. Evvela onlara göre "orantı", sayıların ölçülerinin birbirleriyle ittifak etmesidir. Orantı, iki sayı arasında olmayıp en az üç sayıdan oluşmaktadır. Birincinin ikincisine ölçüsü, ikincisinin üçüncüsüne ölçüsü gibi olmaktadır. Bu durum orantılı her üç sayının tersi için de söz konusudur. Nitekim birincinin üçüncüyle çarpılması ikincinin kendisi ile çarpılması gibidir. Örneğin 4, 6 ve 9 orantılı üç sayıdır. Bu orantının iki kenarının bilinip, ortasının bilinmediğini düşündüğümüzde -iki kenarla birinci ve üçüncü kastedilmektedir- iki kenardan birisi diğeri ile çarpılıp çıkan sayının karekökü alındığında çıkan sayı bilinmeyen orta sayıyı vermektedir. Şayet iki kenardan bir tanesi ve orta sayı bilirse bilinmeyen kenarı bulmak için orta sayı aynı şekilde çarpılır, çıkan sayı bilinen kenar sayısına bölünür. Bölme sonucunda çıkan sayı bilinmeyen kenar sayıdır. Orantılı sayılar dört tane olduğunda ise bunların oranı iki çeşittir. Birincisi "sıralı oran" (nisbetü't-tevâli), ikincisi ise "sırasız oran"dır (nisbetü'l-ğayri't-tevâli). Oranına göre sıralı orantılı sayılar dört tane olduğunda birincinin ikinciye ölçüsü ikincinin üçüncüye ölçüsü gibidir. İkincinin üçüncüye ölçüsü ise üçüncünün dördüncüye ölçüsü gibidir. Bunun örneği "be, dal, ha, ye, vav"dır. Bunların sırasız orantılı sayı oldukları düşünüldüğünde ise birincinin ikinciye ölçüsü üçüncünün dördüncüye ölçüsü gibidir. İkincinin üçüncüye ölçüsü ise üçüncünün dördüncüye ölçüsü gibi değildir. Bunun örneği ise "ha, vav, cim, ye, vav"dır.¹⁰

İhvân'ın orana dair açıklamaları "oran değiştirme", "oran düzenleme", "oran

7 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 165; Krş. İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-sâdisse mine'l-kısmî'r-riyadî fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâr hi'l-ahlâki", 245.

8 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 165.

9 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 165-167.

10 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 167; Krş. İhvânü's-Safâ, "er-Risâletü's-sâdisse mine'l-kısmî'r-riyadî fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâr hi'l-ahlâki", 249-250.

arttırma” ve “oran azaltma” gibi ayırmalara ve kavramlara kadar uzanmaktadır.¹¹ Bunların geniş açıklamalarına girmeden İhvân’da oran ilminin önemi, amacı ve faydasına da dikkat çekmek gerekmektedir. Zira oran, orantı ve harmoniyle şekillenecek olan uyumun ontolojik alanda teleolojik bir bağlamla kullanılmış olmasında bu konu önem arz etmektedir. Bu doğrultuda hemen şunu ifade edelim ki İhvân’da oran bir ilimdir ve bu ilmin önemi, insanı doğru yola götürmesinden kaynaklanır. Onlara göre eğer oran ilmi olmasaydı iş ve meslekler sağlıklı bir şekilde olmaz, varlıklardan herhangi birisi en üstün halde bulunmazdı. Hikmet sahipleri, hikmetlerinin derlemelerinden ortaya koydukları şeylerin hepsini bu asıl üzerine kurmuş, sağlamlaştırmış ve bu ilmin diğer ilimlere üstün olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü diğer ilimlerin hepsi bu ilmin üzerine bina edilmeye muhtaçtır.¹² İhvân’a göre bu ilim, en büyük zenginlik ve iftihar kaynağı izzet olan ince bir sır, derin bir bilgi ve zarif bir eğitimidir. Bu bilgiye vakıf olan kişi önemli işlere de vakıf olmuş demektir. Ayrıca bu ilim, filozofların ve değerli âlimlerin sanatıdır. Onlar bu sanat aracılığıyla dünyada geçimlerini kolaylaştırmış, onun sayesinde alçaklıktan kurtulmuş ve nefislerini dünyevi şeylerden uzak tutmuşlardır.¹³ Her şeyden öte bu ilim, Allah’ın ilk insan Hz. Âdem’e öğrettikleri içerisinde yer almaktadır.¹⁴

İhvân’a göre sayısal, geometrik ve müzikle ilgili oranlar, bunların türlerinin miktarı ve diziliş şekli konusunun açıklanmasıyla elde edilmek istenen amaç, insanların nefislerini ilimlerin sırlarına, hakikatlerine, hükmün iç yüzüne ve manalarına iletmektir. Ayrıca güçleri farklı farklı olan varlıkların, suretleri değişik ve tabiatları birbirine zıt olan fiillerin orantısızlık ve istikametsizlik üzerinde toplandıklarında sarsıldıklarını, birbirlerinden uzaklaştıklarını, bu halleri düzelmediğinde yok olup gittiklerini ve ölçü içerisinde bulunmadıklarını onlara kavratmaktadır. Buna karşılık varlıkların yerli yerinde, bir ölçü içerisinde bulunduğu bilinmesi sayesinde ise varlıkların halleri iyileşmekte ve fertleri kalıcı olmaktadır.¹⁵

İhvân’a göre oran ilminin faydaları vardır ve bunlardan biri, oranları bilmek suretiyle bilinmeyenlerden bir kısmının bilgisine sahip olmaktır. Değer verilen şeylerle onlara verilmiş fiyatlar arasında ortaya çıkan orantı da bu faydalar arasındadır. Çünkü her şey ölçü, tartı, miktar ve sayı bakımından ölçüsünce takdir edilmekte ve sonra onun için bir fiyat belirlenmektedir. Bu takdir edilen şeyle ona verilmiş fiyatı arasında iki oran vardır. Bunlardan biri “eşit” diğeri ise “zıt”tır. Örneğin “On tanesi altı liradır.” gibi bir fiyat belirlenir. Burada “on” takdir edilen şeydir, “altı” ise ona verilen fiyattır. Bu ikisi arasında eşit ve zıt olmak üzere iki oran

11 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 167-168.

12 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 171.

13 İhvân-ı Safâ, “Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında”, 64.

14 İhvân-ı Safâ, “Tabii-Cismani Şeylerin On Yedinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri’nin Otuz Birinci- Risalesi: Dillerin, Yazı Şekillerinin ve İbarelerin Farklı Olmasının Sebeplerine Dair”, Çev. Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3: 119-120.

15 İhvân-ı Safâ, “Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında”, 64.

vardır. Çünkü “altı”, onun yarısı artı bir bölü onudur. Bunun zıttı ise “on”dur. O, $6+2/3$ 'ün benzeridir. İşte bu ve buna benzer örnekler sayının oranı ilminin muhteşem bir ilim olduğunu göstermektedir.¹⁶

İhvân'a göre oran ilminin insanın dikkatini çeken ilginç bazı yönleri de vardır. Özellikle bazı faydalar elde etmede ve bazı faydalardan uzaklaşmada karşılaşılan durumlar bu ilginç yönleri ortaya koymaktadır. İhvân bu bağlamda el terazisini örnek vererek açıklamalarına başlar ve bu terazinin sütununun iki başından birisinin uzun ve asma kancasından uzak olduğunu, diğerinin ise kısa ve ondan daha yakın olduğunu belirtir. Uzun başına az bir ağırlık, kısa başına ise daha fazla bir ağırlık asıldığında az ağırlığın çok ağırlığa oranının, asma kancasından kısa başın uzaklığının uzun başın uzaklığına oranı gibi olduğunda eşit ve aynı ölçüde olduğunu ifade eder. İhvân benzer oran ve orantı ilişkilerini insanların kendisiyle gölgeleri arasında ortaya çıkan orantı ile cisimlerin sudaki ağırlıkları ile kütleleri arasındaki oranlar üzerinden de izah eder ve ayrıntılandırır.¹⁷ Bunlara ek olarak İhvân'a göre oran ilmi konusunda soyut geometrinin de ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Zira soyut geometri sayı ve şekillerin özelliklerinin, göksel varlıkların ve müzik seslerinin dinleyiciler üzerinde nasıl etkili olduğunu anlamaya yardımcı olmaktadır.¹⁸

Görülmektedir ki, evvela oran ve orantı kavramları sayılar arasındaki ilişkileri ifade eden kavram çiftleridirler. Sayılar arasındaki ilişkiler rastlantısal olmayıp belli ölçü, hesap ve kurallara göre olmaktadır. İhvân'da oran bunların ötesinde bir ilim olarak da kabul edilmekte ve belli bir amaca sahip olup gerek teorik gerekse de pratik olmak üzere birçok faydayı ihtiva etmektedir. Bir bütün olarak değerlendirilecek olursak oran (nisbet) ve orantı (tenâsüb) kelimeleri Arapça ifade ettikleri anlamlar da dâhil olmak üzere İhvân'da bir tür uyumu, intizamı ve harmoniyi ifade etmektedir. Bu uyum sadece belli bir yüzdelikle olan uyumdan ibaret olmayıp sayısal olarak kanıtlanabilen bir mahiyet arz etmek suretiyle niceliksel olarak ölçülebilmekte ve kanıtlanabilmektedir. Dolayısıyla burada ifade edilen uyum, “kırmızı bir hırka siyah bir pantolonla uyumlu olur” cümlesinde belirtilen uyumun oldukça ilerisindeki bir manaya işaret etmektedir. Bu açıdan uyum, sayılar arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin düzen ve maksadını ifade etmekle birlikte, İhvân sisteminde, temelinde sayıların bulunduğu varlık alanında da benzer bir kıyasla niteliksel bir durum arz etmektedir. İhvân için uyum başka bir açıdan, harmoni veya müzikle ifadesini bulur ki bu konu özel bir başlıkta ayrıca ele alınacaktır. Oran, orantı ve harmoni kavramlarıyla çerçevesi belirlenen uyum aynı zamanda İhvân'da varlığın teleolojik yönünün ortaya çıkarılması ve anlaşılması için de bilinmesi ve görülme-

16 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 170-171.

17 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 170.

18 İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının İkinci Risalesi: Hendesede Geometri ve Mahiyeti”, Çev. Ömer Bozkurt, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1: 79.

si gereken bir husustur. Zira oran ilmi özellikle varlıkların, hükümlerin, ilimlerin vs. sırlarına vakıf olmak, onları anlamak, amaçlarını ve hikmetlerini bilmek gibi teleolojik boyutun çeşitli yönlerini görmemize yardım eder. Böylece oran ilminin önemi, amacı ve faydası ontolojik uyumu ve onun teleolojik bağlamını anlamada esaslı bir temel olmaktadır. Bu bakımdan İhvân'da varlık alanındaki uyumu (ontolojik uyum) ortaya koyarken bu uyumdaki gaye ve amacı (teleolojik bağlam) göz ardı etmemek gerekmektedir. Şimdi İhvân'da sayısal bir temelle şekillenen oran, orantı ve bunun sonucu olan uyumun, yine temelinde sayıların bulunduğu varlık alanında nasıl gösterildiğini ve bunun teleolojik bağlamla nasıl sunulduğunu örneklerle ortaya koyabiliriz.

2. İhvân-1 Safâ'da Ontolojik Uyum-Teleolojik Bağlam

2.1. Sayılarda Ontolojik Uyum-Teleolojik Bağlam

Resâilu İhvâni's-Safâ'da, sayılar arasındaki oran ve uyum konusu, ilk ve önde gelen bir husustur. Bunun sebebi İhvân'ın sayı ilmine verdiği önemdir. Çünkü İhvân, Pythagorasçı filozofların sayının varlıkların suretleriyle uyuştüğünü, bu konunun nefsin teyit ettiği ilk bilinen ve tevhide giden yol olduğunu söylediklerini, bundan dolayı bu ilmi bütün ilimlerden önce ele aldıklarını belirtmektedirler. İlaveten İhvân, Pythagorasçı filozofların varlıkların sayıların tabiatına göre olduğu düşüncesinin kendi topluluklarını oluşturan kardeşlerinin görüşü olduğunu, bu fikrin eşyayı yerli yerine koymada ve ilahi düzene göre hakkıyla sıralamada onların düşüncesine uygun düştüğünü ifade etmektedir.¹⁹

İhvân, sayıları varlığın temeline yerleştirmiş, her şeyi sayılarla izah etmeye çalışmıştır. Onların aritmetik ve geometriye dair aktardıkları bilgiler yüzeysel olmakla birlikte felsefe ile ilgilenenler için önemli bir hazırlık niteliğindedir ve onların amaçları da budur. Bakıldığında İhvân'ın aritmetik ve geometri anlatımları, bilimsel olmaktan ziyade felsefi, teolojik ve teleolojik karakterdedir. Onlar aritmetik ve geometrik unsurları, kanıtlama kaygısına girmekten çok, varlıklarla ilişkilendirerek, sembolik ve mistik bir takım yönlerine vurgu yaparak ele almışlardır. İhvân, aritmetik ve geometri arasında da ilişkiler kurmuş fakat asıl olanı aritmetikte yani sayılarda bulmuştur. Aritmetik ve geometriden yola çıkarak varlıkları ve varoluşu anlamaya çalışan İhvân, Tanrı'yı da sayılarla anlama ve anlatma girişiminde bulunmuştur. İhvân'ın felsefi ilimlere matematikle, matematiğe de sayılarla başla-

19 İhvân-1 Safâ, "İhvân-1 Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 163; İhvân-1 Safâ, "Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında", 21, 22, 59; İhvân-1 Safâ, "Matematik Kısımının Birinci Risalesi: Sayılar Hakkında", Çev. Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-1 Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1. 49. Bunlara ilaveten İhvân-1 Safâ, öğrencilerin sayıların özelliklerini inceleyerek kendilerini eğittiğini ifade etmektedir. Bkz. İhvân-1 Safâ, "Matematik Kısımının Üçüncü Risalesi: Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gökcisimlerinin) Oluşumu Hakkındadır", Çev. Elmin Aliyev, *İhvân-1 Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1: 100. İhvân-1 Safâda sayılar konusundaki Pythagorasçı etkiler için ayrıca bkz. Ian Richard Netton, *Muslim Neoplatonists an Introduction to the Thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safâ)* (Edinburg: Edinburgh University Press, 1991), 9-10.

masının iki amacından birincisi pedagojik olup zihni karmaşık ve soyut konulara veya metafizik meselelere hazır hale getirmek; ikincisi ise insanın nefis bilgisini elde etmesini sağlamaktır. Nefs bilgisi Tanrı'nın bilgisini, Tanrı'nın bilgisi de varlığın bilgisini kazandıracığından teolojik ve teleolojik kaygı İhvân için büyük bir önem arz etmektedir. Böylece İhvân sayılar sayesinde evrende var olan ahengi açığa çıkarmak ve çokluğu Birliğe bağlama imkânı da bulmuş olmaktadır.²⁰

İhvân-ı Safâ sayıların gizemi, hikmeti ve var olanlar ile aralarındaki oran konusunda fikirlerine sık sık başvurduğu Pythagorasçı filozofların varlıklar ile sayıların özelliği ve tabiatı arasında bir uyumun var olduğu şeklindeki görüşlerine ilişkin bir farkındalık yaratma amacıyla söz konusu hikmetin bazı yönlerini şu şekilde zikretmektedir:

“Şöyle ki bu filozoflar sayıların tabiatını incelediklerinde bunlardan her birinin diğerlerinde bulunmayan bir özelliğe sahip olduğunu fark ettiler. Sonra mevcudatın halleri üzerine derin düşüncelere daldılar ve onlardan her bir türün ne az ne de çok, özel/belirli bir sayıyla sınırlandığını gördüler. Sonra varlığın tabiatı ile sayının özelliğini araştırdılar ve aralarında mutabakat olduğunu (gördüler). Böylece onlar için Tanrısal hikmetin mükemmelliği ortaya çıkmış oldu. Bundan dolayı da şöyle dediler: Mevcudat, sayıların özelliği ve tabiatı uyarıncadır. Sayının tabiatını, türlerini ve de bu türlerin özelliklerini bilen bir kimse için hikmetin mükemmelliği ve mevcudatın belirli sayılar üzerine var olduğu ortaya çıkacaktır. Gezegenlerin 7 adet olması ilk kâmil sayıya, kürelerin 9 adet olması ilk kesirli sayıya, burçların 12 adet olması ilk fazla sayıya, Ay konaklarının 28 adet olması da tam sayıya mutabıktır. Nitekim 7 sayısı 3 ile 4'ün toplamından, 12 sayısı 3 ile 4'ün çarpımından, 28 sayısı ise 7 ile 4'ün çarpımından ortaya çıkar. Hikmetin gereği olarak [*mevcudat: Var olan şeyler, mahlûklar, mükevvenat*] bu sayılarla sınırlıdır; 7, 12 ve 9 sayısının toplamının 28 yapması da çoğalan (fâzıl) mevcudatın çoğalan sayılara mutabık olması içindir.”²¹

İhvân'a göre bütün bu hususlar büyük bir hikmeti içermektedir ve insan aklı bunu en ince noktasına kadar bilememektedir.²² Zira Allah, varlıkları var ettiğinde ve mahlûkları yarattığında tıpkı birden gelen sayıların sıraları gibi var olanların kendisinin birliğine, sıra ve düzenlerinin ise yaratmadaki hikmetinin sağlamlığına

20 Ömer Bozkurt, “İhvân-ı Safâda Aritmetik, Geometri ve Felsefe İlişkileri”, *Kaygı*, sy.18 (2012): 151; Bayram Ali Çetinkaya, *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-ı Safâ Modeli-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 51 ,(2008; Mustafa Eren, “İhvân-ı Safâ'nın Sanat Ontolojisi”, *Bilgi*, sy.81 (2017): 16; Metin Koçhan-Muhammet Fatih Kılıç, “Matematik, İhvân-ı Safâ Felsefesinin Dayandığı Aksiyomatik Zemin Midir?”, *Artuklu Akademi* (2017/4): 78-82.

21 İhvân-ı Safâ, “Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gökcisimlerinin) Oluşumu Hakm kındadır”, 100. Krş. İhvân-ı Safâ, “er-Risâletü's-sâlise mine'l-kısmi'r-riyâdi el-mevsumetu bi'l-asturunumiya fi ilmi'n-nucûmi ve terkibi'l-eflâki”, *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* (Beyrut: Dâru Sadr-Dâru Beyrut, 1957), 1: 140-141.

22 İhvân-ı Safâ, “Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gökcisimlerinin) Oluşumu Hakm kındadır”, 100.

delelet etmesi için onları varlıkta düzen ve sıraya sokmuştur. Aynı şekilde bu durum onların yaratıcıları ve var edicilerine olan nispetlerinin, sayıların ikiden önce gelen ve onların aslı, ilkesi ve kaynağı olan bire nispeti gibi olması nedeniyledir. Ayrıca İhvân'a göre varlıkların bu özel sayılara uygun olmasında, ince bir kavrayışa sahip olan insanlar için Allah'ın meleklerinin varlığına işaretler vardır. Allah onları âlemin korunması için yaratmış ve onları göklerinin sakinleri, feleklerinin yöneticileri, yıldızlarının yürütücüleri, yeryüzü bitkilerinin yetiştiricileri ve hayvanlarının koruyucuları kılmıştır. Onlar içinde Allah ve peygamberleri arasında elçilik yapanlar, vahiy getirenler vardır.²³

İhvân, Pythagorasçıların sayılar ve varlıklar arasında bir uyumun olduğu görüşünden hareket ederek varlıkların Allah'tan başlayarak sıralanmasının sayıların sıralanması gibi olduğu düşüncesine ulaşmıştır. Bu noktada yaratılışla sudûr teorisini bağdaştırmaya çalışan İhvân için sayıların varlık hiyerarşisinde karşılıkları bulunmaktadır.²⁴ Buna göre Allah, birin bütün sayılardan önce olması gibi varlıkların ilkidir. Birin sayıların kaynağı olması gibi Yaratıcı da varlıkların var edicisidir. İkinin sayıların ilki olması ve sayıların birden başlayarak sıralanması gibi akıl da Allah'ın var ettiği ve yarattığı ilk mevcuttur. Onun doğal ve kazanılmış olmak üzere iki türü vardır ve bu onun var olanlar içindeki derecesini göstermektedir. Üçün ikiden sonra gelmesi gibi nefis de varlık sıralamasında akıldan sonra gelir. Nefsin de bitkisel, hayvani ve nâtik olmak üzere üç türü bulunmaktadır. Daha sonra üçten sonra dördün gelmesi gibi madde/heyula gelmektedir. Maddenin de mevcutlardaki mertebesine delelet etmesi için dört çeşit olduğu söylenmektedir. Bunlar; üretimin maddesi, tabiatın maddesi, bütünüün maddesi ve ilk maddedir. Dörtten sonra beşin gelmesi gibi maddeden sonra tabiat gelir. Bundan dolayı tabiat beş tane olup, birisi feleğin tabiatı, diğer dördü ise feleğin altındadır. Beşten sonra altının gelmesi gibi tabiatın sonra cisim sıralanır. Bu sebeple cismin altı yönü vardır. Altıdan sonra yedinin gelmesi gibi cisimden sonra felek sıralanır. Bu yüzden feleğin durumu varlıklar içindeki mertebesine göre yedi yönetici yıldız üzerinde cereyan eder. Yediden sonra sekizin gelmesi gibi feleğin içinde unsurlar sıralanır. Bundan dolayı onların sekiz karışımına sahip olduğu söylenir. Bunlardan toprak soğuk ve kurudur, su soğuk ve yaştır, hava sıcak ve yaştır, ateş ise sıcak ve kurudur. Dokuz sayısının birler basamağının son rakamı olması gibi hepsinin sonuncusu olan ve dokuz türden oluşan üç cinsli doğanlar (müvellêdât) gelir. Onlar anneler konumundaki dört unsurdan doğmuş olanlardır. Bunlar madenler, bitki-

23 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 168 ,164; İhvân-ı Safâ, "Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin Dokuzuncu -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Kırkıncı- Risalesi: Nedenler ve Nedenliler Dair", Çev. Ali Durusoy, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3: 286, 306.

24 Çetinkaya, *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-ı Safâ Modeli-*, 76; Şahin Filiz, İlk İslam Hüf manistleri -İhvân-ı Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi- (Konya: Onbir Eylül Yayınları, 2002), 91-94; Bozkurt, "İhvân-ı Safâda Aritmetik, Geometri ve Felsefe İlişkileri", 151; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Bilim*, Çev. İlhan Kutluer (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 75-77.

ler ve hayvanlardır. Madenler; kara boya ve göz taşı gibi erimeyen ve yanmayan topraklı şeyler; altın, gümüş ve bakır gibi eriyen fakat yanmayan taşlar; kibrit ve zift gibi eriyen ve yanan sıvı şeyler olmak üzere üç çeşittir. Hayvanlar da bazıları doğuran ve dünyaya getiren; bazıları yumurtlayan ve kuluçkaya yatan; bazıları da kokuşmuş şeylerin içinde meydana gelen olmak üzere üç çeşittir. Bitkiler de üç çeşittir. Bunlar ağaçlar gibi dikilenler, tohumlar gibi ekilenler ve otlar ve çayırlar gibibitenlerdir.²⁵

Uyum, gaye ve hikmetin en açık örneklerini ifade eden bu açıklamaların ardından İhvân-ı Safâ varlıkları birin dışında diğer sayılara göre bir gruplamaya tabi tutmakta ve bu doğrultuda öncelikle iki sayısını ele almaktadır. Buna göre bütün mevcutlar, ne az ne çok olup sadece iki çeşittir. Bunlar tümeller ve tikellerdir. Tümeller, düzenleri korunmuş ve biraz önce sözü edilen dokuz mertebedir. Tikeller ise bu tümellerin kapsamına giren varlıklardır.²⁶ Varlıkların ikili ve çift olan bir özelliğe sahip olması onları yaratan Allah'ın hakikatte her açıdan ve bütün manalar itibarıyla bir olmasıyla açıklanabilecek bir durumdur. Çünkü yaratan bir olunca yaratılanın bir olması mümkün değildir ve varlıklar içlerinde bir ikilik barındırmaktadırlar. Bu yüzden Allah ikili ve çift şeyler var etmiş, yaratmış ve bu durumu varlıkların kanunları ve olanların esasları kılmıştır. Filozof bilgeler bunlara madde ve suret adını vermişlerdir. Onlardan bazıları buna ışık ve karanlık, cevher ve araz, iyilik ve kötülük, ispat ve nefiy, icab/olumlama ve selb/olumsuzlama, ruhani ve cismani, levh ve kalem, feyiz ve akıl, sevgi ve üstünlük, hareket ve durgunluk, varlık ve yokluk, nefis ve ruh, oluş ve bozulmuş, dünya ve ahiret, neden ve nedeni, mebde/başlangıç ve mead/son ve tutma ve yayma demişlerdir. Buna göre hareketli ve durgun, zahir ve batın, yüksek ve alçak, dışarı ve içeri, ince ve kalın, sıcak ve soğuk, yaş ve kuru, artan ve eksilen, donuk ve büyüyen, konuşan ve suskun, erkek ve dişi gibi her ikili çiftten çift veya zıt tabiatlı birçok şey var edilmektedir. Yine bu şekilde hayvan ve bitkilerden oluşan varlıkların hayat ve ölüm, uyku ve uyanıklık, hastalık ve sağlık, acı ve haz, yoksulluk ve refah, neşe ve keder, üzüntü ve sevinç, düzenlilik ve bozukluk, zarar ve fayda, hayır ve şer, mutluluk ve mutsuzluk,

25 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 165-166; İhvân-ı Safâ, "Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında", 21-22, 26 "*" işaretli dipnot; İhvân-ı Safâ, "Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında", Çevireni belli değil, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 5: 94, 145-146; İhvân-ı Safâ, "Pisagorculara Göre Varlıkların/Mevcutların Akli İlkeleri Hakkında", 150, 158-159. İhvân'ın sayılara dair bu yaklaşımlarına Enver Uysal'ın şu tespitlerini de ilave etmek gerekir: "İhvân salt Pythagorasçılık çizgisindeki bu yorumları kendi gayretleri doğrultusunda kullanırken hem düşünceye kendilerince yeni bir açı getirmekte, hem de tevhid anlayışına matematiksel bir bakış ilave etmektedir. Ancak sıfırın Müslümanlar tarafından icat edilip 873 yılından itibaren İslam dünyasında kullanıldığını, sayıların başlangıcı ve temeli olarak kabul edildiğini düşünürsek İhvân'ın da bu gelişmeden haberdar olması, "bir" sayısına bu nitelikleri yükleme (ve daha sonra Tanrı'nın niteliklerini buna benzetme) gayretinden kurtulmaları gerektiğini belirtmeliyiz. İhvân sıfır hakkındaki bu gelişmelere önem verseydi doğal olarak "bir" sayısı üzerinde bu kadar durmaz, Tanrı'nın varlığını ve birliğini bununla temellendirme yoluna gitmezdi. Ancak koyu bir Pythagorasçılık etkisi buna engel olmuştur." Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 81.

26 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 165-166.

geri kalma ve ilerleme gibi halleriyle ilgili durumlar var edilmektedir. Aynı şekilde emir ve nehiy, vaat ve tehdit, teşvik ve korkutma, itaat ve günah işleme, övme ve yerme, ceza ve sevap, helal ve haram, hadler ve hükümler, doğru ve yanlış, güzel ve çirkin, doğru söz ve yalan, hak ve batıl gibi kanun koyma ve şeriatla ilgili konuların hükümleri de var edilmektedir. Kısaca her ikili çiftle ilgili konular bu konulara göre varlık bulmaktadır.²⁷

Üçlü varlıklara gelince bunlar, genel olarak ortası ve iki ucu olan her şeydir. Madde, suret ve bu ikisinden meydana gelen bileşik; cevherler, arazlar ve bunlardan meydana gelen bileşik; ruhani, cismani ve bu ikisinden oluşan bileşik; çizgiler, yüzeyler ve cisimlerden oluşan üç miktar; boy, en ve derinlikten oluşan üç boyut; geçmiş, şimdi ve gelecekte oluşan üç zaman; orta, ortanın altı ve ortanın üstü şeklinde üç hareket; tam, fazla ve eksik sayıdan oluşan üç sayı; mümkün, zorunlu ve imkansızdan oluşan üç unsur; evtâd, zevâil ve vetedi izleyenler şeklindeki ayırımlar; madenler, bitkiler ve hayvanlar şeklindeki üç oluşanlar üçlü varlıklar içerisinde yer alır.²⁸

Dört sayısının üçü takip etmesi gibi Allah, dördü şeylerin varlıkta üçlüleri takip etmesini sağlamıştır. Ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsur; soğukluk, kuruluk, yaşlık ve sıcaklıktan oluşan dört tabiat; safra, seveda, kan ve balgamdan oluşan dört karışım; doğu rüzgârı, batı rüzgârı, kuzey rüzgârı ve güney rüzgârından oluşan dört rüzgâr; doğu, batı, kuzey ve güneyden oluşan dört yön; doğan, batan, dördüncü ve onuncudan oluşan dört kazık (evtad); ilkbahar, yaz, sonbahar ve kıştan oluşan dört zaman; ömrün çocukluk dönemi, gençlik dönemi, orta yaşlılık dönemi ve yaşlılık döneminden oluşan dört dönemi; birler, onlar, yüzler ve binlerden oluşan dört sayı mertebesi bunlardandır.²⁹

Evredeki beşli varlıklar, dönme ve doğrusal ilerleme özellikleri bulunan Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür'den oluşan beş gezegendir. Güneş ve Ay'da dönme ve doğrusal ilerleme özellikleri yoktur. Beş doğal cisim, feleğin cismi ve onun dışında ateş, hava, toprak ve sudan oluşan dört unsurdur. Beş hayvan cinsi insan, kuş, seyahat eden, iki ayaklı ve dört ayaklı yürüyen ve karni üzerinde hareket eden varlıklardır. Tam yaratılışlı hayvanlardaki bulunan beş duyu; işitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadır. Bitkilerde bulunan beş parça; kök, damar, yaprak, çiçek ve meyvedir. Öklid'in kitabında zikredilen beş üstün şekil; dört üçgen yüzeyli olan ateş şekli, dörtgen yüzeyli olan toprak şekli, sekiz üçgen şekli olan su şekli, on üçgen temeli olan hava şekli, on iki beşgen temeli olan felek şeklidir. Beş üstün müzik oranı; benzer ve parça, benzer ve parçalar, kat, kat ve parça, kat ve parçalar-

27 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 165-164.

28 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 166.

29 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 166. Dört sayısının İhvân'daki üstünlüğü konusunda ayrıca bkz. Netton, *Muslim Neoplatonists an Introduction to the Thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safâ)*, 10-11.

dır. Ulu'l-azm peygamberler beş kararlılık ve direnç sahibi peygamberdir.³⁰ Bunların yanı sıra isimleri bütün dillerde sayı ile anılan beş gün bulunmaktadır. Şeriat hükümlerinin bir çoğunda beş vakit namaz, beş zekât, beş temizlik ve imanın beş şartına işaret vardır. İslam dini beş esas üzerine kurulmuştur. Nübüvvet ehlinin halkına mensup faziletli kimseler beş tanedir. Nübüvvet minberinin basamakları yine beştir. Haccın farzları, Mina ve Arafat'taki sayılı günler beş tanedir. Kur'an surelerinin başlarında kullanılan harfler beş tanedir. Bütün bu beşliler, her biri beş binden elli bine, beş yüz bine ve daha da fazlasına kadar olmakla birlikte beş melege delalet etmektedirler. İhvân-ı Safâ bu anlatılanlarla Pythagorasçı filozofların "Varlıklar sayının tabiatına göredir." sözünün anlamının açıklığa kavuştuğunu ifade etmektedir³¹ ki işte sayılardaki düzen, intizam, uyum, gaye ve hikmet bu şekilde kendisini göstermektedir.

Benzer şekilde İhvân'da varlıkların altılılarına baktığımızda ise bunların felekler, burçlar ve yıldızların hallerinde bulunduğunu görürüz. Şöyle ki burçlar on iki olup bunların altısı erkek, altısı dişi, altısı geceyle altısı gündüzle, altısı kuzeyle ve altısı ise güneyle ilgilidir. Bunların altısı doğru, altısı eğri, altısı gündüz, altısı ise gece doğar. Altısı yerin üstünde görünür, altısı görünmez, yerin altındadır. Yıldızlar ve gezegenlere ait altı hal; onların zirvelerinde, düşüğünde, yükseğinde, inişinde, menziline başıyla birlikte veya kuyruğuyla birlikte olmasıdır. Diğer altıya gelince; bunlar onların bitişik, karşılıklı, dörtgen, üçgen, altıgen veya birbirine bakmayan düştüşler (sevâkıt) olmalarıdır. Feleğin altındaki konulardan olan altılılar ise cisimlere nispet edilen altı yön, sanca, zira (arşın), mikyal (tahıl ölççeği) ve ritil gibi ölçü miktarlarıdır. İhvân'a göre bütün bunlar "altı"nın fiiliyle olmaktadır. Çünkü o, ilk tam sayıdır.³²

Sekiz sayısının evrenle uyumuna baktığımızda ise İhvân'a göre pek çok varlığı sekizliler olarak tespit ederiz. Bunlar sıcak-nemli, kuru-soğuk, soğuk-nemli, kuru-sıcak olup doğal mevcudatın aslıdır. Aynı zamanda sekizin üstünlüğü konusunda yıldızların uzayda kendilerine mahsus sekiz görünüşü olduğunu buluruz. Bunlar merkez, alın, iki üçlü, iki dördü ve iki altılıdır. Bu sekiz aynı zamanda ay olmaksızın bozuk oluşların sebeplerinden biridir. İlaveten Arap alfabesindeki yirmi sekiz harf ayın yirmi sekiz menziline eşittir. Bunların heceleri de yirmi sekiz harftir. Yine Arap şiirinde aruzun parçaları olan tef'ileler de sekiz tane olup onların musikisinin makam cinsleri de sekiz tanedir. Ayrıca sekizli olan varlıkların sayıları arttırılabilir. Örneğin cennetin sekiz kapısı, arşı taşıyan şeylerin sekiz olduğu, cehennem ise yedi kapısı bulunduğu ifade edilir. İşte bütün bunlar yeryüzündeki

30 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 167.

31 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 168; İhvân-ı Safâ, "Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında", 23.

32 İhvân-ı Safâ, "İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında", 166-167.

birçok şeyin ikili, üçlü, dördlü, beşli, altılı, yedili, sekizli, dokuzlu ve onlu olduğunu göstermektedir.³³

İhvân'da sayıların evrenle uyumu çerçevesinde, yeryüzündeki toplulukların da sayılarla uyum konusunda ilginç benzerlikler barındırdığı söylenebilir. Buna göre filozoflar, âlimler ve bilgeler varlıkların ilkeleri konusunda kâinatın esaslarını araştırmışlar, onlardan bir topluluğun aklına diğer topluluğun aklına gelenden başka bir şey geldiğini görmüşlerdir. Nitekim düalist bir topluluğun aklına ikili konular gelirken, Hristiyan bir topluluğun aklına üçlü konular, tabiatçı bir topluluğun aklına dördlü konular, Hurremi bir topluluğun aklına beşli konular, başka bir topluluğun aklına altılı konular, bir diğer topluluğun aklına yedili konular, müzikçi olan başka bir topluluğun aklına sekizli konular, Hintli olan bir diğer topluluğun aklına da dokuzlu konular gelmektedir. Pythagorasçı filozoflar ise herkese hakkını vermiş ve daha önce de geçtiği üzere varlıkların sayıların tabiatına göre olduğunu söylemişlerdir.³⁴

Her ne kadar burada İhvân'ın sayılara bakışını uyum, gaye ve hikmet konuları çerçevesinde vurgulasak da karşımıza sayıların her şeyin esas kabul edilmesinin onların bireysel bir varlığa ve varlıkta önceliğe sahip olup olmayacakları sorunu çıkmaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışmada “İhvân tarafından sayıların esas kabul edilmesi demek, varlığın anlaşılmasında ve izahında esas kabul edilmesi demektir.” denmekte dolayısıyla sayıların varlıkların izahından öte bir rolleri olmadığı sonucu ortaya atılmaktadır. Bu iddia sahibine göre eğer böyle kabul edilmezse İhvân tarafından “bir” ile karşılaştırma yapılarak anlatılmaya çalışılan Tanrı'nın “bir” sayısının bir yansıması veya ürünü olması gerekecektir ki, bu kabul edilir bir şey değildir. Benzer şekilde diğer sayıların Tanrı dışında kalan diğer varlıklar için esas ve temel görülmesi de aynı bakışla reddedilmekte ve şöyle denmektedir: “Çünkü Tanrı, ‘bir’in yansıması değilse, diğer hiçbir varlığın, geriye kalan sayıların yansıması olması söz konusu olamaz. Zira tüm sayıların kaynağı ve esası kabul edilen ‘bir’le ilgili verilen hüküm diğer sayılar için de geçerli olur.” İhvân'ın risalesinden alıntılarla bu iddiasını destekleyen mezkûr çalışma sahibi, İhvân için sayıların bireysel varlıklarını ve varlıkta önceliğe sahip olmalarını kabul etmemektedir.³⁵ Bu yaklaşım biçimine katılarak söyleyebiliriz ki İhvân-ı Safâ düşüncesinde esasında varlıkların nedeni Tanrı olup sayılarda görülen oran, orantı, uyum vb. hususlar evrendeki ontolojik uyumu teleolojik bir bağlam içerisinde sunmaktadır. Zira bu durumu onların her hususu Allah'ın bir hikmeti ve evrene yerleştirdiği bir gaye çerçevesinde değerlendirmelerinde görmekteyiz.

33 İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki”, Çev. A. Hakkı Turabi, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1: 148.

34 İhvân-ı Safâ, “İhvân-ı Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında”, 163.

35 Bozkurt, “İhvân-ı Safâda Aritmetik, Geometri ve Felsefe İlişkileri”, 150.

2.2. Musikide Ontolojik Uyum-Teleolojik Bağlam

İhvân'a göre oran ilmi adeta musikiyi ifade etmektedir ve hatta uyumun kendisini bulduğu en üst nokta burasıdır. Sinjab'ın ifadesiyle "Harmoni, oranın bir fonksiyonudur."³⁶ Bu açıdan değerlendirdiğimizde İhvân için melodilerin uyumunu tanımlamayı kullanmada oran, esas bir ölçüttür. Bu iki şekilde önemlidir: Öncelikle orantı evrenin harmonisini açıklamada doğal bir yapılaşmadır. İkinci olarak orantı güzelliğin sunulmasında önemli bir ölçüttür.³⁷ Bu nedenle İhvân'a göre musiki olarak bilinen oran ilmi, farklı bir üstünlüğe sahiptir ve bu durum onların şu ifadeleriyle açıkça karşımıza çıkmaktadır:

"Biz, musiki olarak bilinen oran ilminin üstünlüğüne delil olması için varlıkların bütün cinslerinden örnek vermek istedik. Bu ilme bütün sanat dalları muhtaçtır. Bu ilme, akılların ve seslerin ısındırılması anlamına gelen musiki ismi verildi. Çünkü ondaki örnek apaçıktır. Zira hikmet sahiplerinden marifet ehli olan eskiler, akılların ve seslerin usullerini sayısal ve geometrik oranları kullanarak ortaya çıkardılar. Oranların çıkarılması konusundaki fasılda açıkladığımız gibi o ikisinin arasını birleştirdiklerinde sanatsal oran ortaya çıktı."³⁸

İhvân'a göre adeta oranla özdeşleşen musikide seslerin pes ve tiz olması bir orana göredir ve bu da bir uyumla olmakta, bu uyumun da ortaya çıkardığı birçok olumlu durumlar bulunmaktadır. Zira İhvân'a göre tiz ve pest sesler birbirinin zıddı olsa bile birlikte uyumlu bir oran üzere biraraya getirilir, imtizaç eder ve aralarında birlik sağlanırsa ölçülü bir melodi olur, kulaklara hoş gelir, insan ruhlarını ferahlatır ve nefisleri mutlu eder. Fakat belirli bir orana göre olmazsa uyumsuzluk ve farklılık ortaya çıkar, birlik sağlanamaz, kulaklar bundan haz alamadığı gibi, insan ruhları bunu kabul etmez, nefisler bundan nefret eder ve tiksindir.³⁹

İhvân'a göre bu uyum çerçevesinde, tiz sesler sıcak olup kalın sıvı cevherli mizacı ısıtır ve sakinleştirirken, kalın sesler soğuk olup kuru-sıcak sıvı cevherli mizacı nemlendirir. Kalın ve tiz arası orta sesler ise mutedil olan sıvı cevherli mizacı -itidal üzere olsun diye- kendi hali üzere muhafaza eder. Mutedil, uyumlu ve güzel sesler, vücuttaki sıvı cevherleri güçlendirir, tabiatları ferahlatır, ruhlar bundan lezzet alır ve nefisler bundan mutlu olurlar. Uyumsuz olan şiddetli seslere gelince bunlar aniden ve bir defada kulaklara ulaşırsa mizaç bozulur ve itidalden uzaklaşır; hatta ani ölüme bile sebep olabilir. İhvân'ın ifade ettiğine göre bu meydana Yunanlıların kullandığı el yapımı bir alet vardı ve onlar savaşlarda düşman-

36 Nisreen Abdul Hafiz Sinjab, "Beauty in Classical Islamic Thought: The Aesthetics of Proportionality and Harmony According to Ikhwan al-Safâ (The Brethren of Purity) and Ibn Haytham (Alhazen)" (Yüksek lisans tezi, The American University of Beirut, 2013), 20.

37 Sinjab, *Beauty in Classical Islamic Thought*, 28-29.

38 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 169. Krş. İhvân-ı Safâ, "er-Risâletu's-sâdisa mine'l-kısmî'r-riyâdi fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve ıslâhi'l-ahlâki", 255.

39 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısmının Beşinci Risalesi: Musiki", 137.

ları korkutmak amacıyla bunu kullanırlardı. Bu aleti üfleyenler bu ses esnasında kulaklarını tıkarlardı.⁴⁰

İhvân'a göre seslerin yanı sıra seslerin ortaya çıkışını sağlayan vuruşlar ve ritimler (ika') arasındaki uyum da musikide önemlidir. Çünkü vuruşlar ve ritimler arasındaki duruş zamanları belli bir miktardan daha uzun olursa prensip, kanun ve kıyasın dışına çıkmış olup işitme zevkinin gücüyle ayırt edilememiş ve netlik kazanamamış olur. Zira havadaki sesler uzun süre kulaklarda tınlamaz, gittikçe azalır ve kaybolur. Her ne kadar kulaklarda hayali şekli devam etse de seslerin tınısı, havada devamlı kalıcı değildir, bir müddet sonra azalır ve yok olur. Dolayısıyla vuruşlar ve ritimler arasındaki sükûn zamanları arttığında ikinci ses gelmeden birinci ses ve tınısı kulaklarda azalır. Düşünme gücü ikisi arasındaki süreyi ölçemez, bunları ayırt edip aralarındaki uyumu bilemez. Çünkü kulaklardaki güzel tat, iki melodi arasındaki zamanların niceliğini, sükûn ve hareket zamanları arasındaki uyum ve ölçüleri bilmektir. Diğer hissedilenler ve sesi hissedenden ve bilen kuvvelerin hükmü de bu örnek çerçevesinde cereyan eder.⁴¹

İhvân'da sesin kendi içinde ve sesler arasında belli bir oran ve dolayısıyla uyumun olması ilkesi çalgılar için de geçerlidir. Bu nedenle diyor İhvân, hikmet sahibi musikişinaslar, Allah Teâlâ'nın hikmetine uyarak, ürettikleri sayısız tabii işlere uygun olsun diye udu, ne fazla ne eksik, dört tel üzere yapmışlardır. Ondaki zir teli (4. tel, en tiz) ateşe eştir ve nağmesi onun ısısı ve hiddetine münasıptir. Mesna teli (3. tel) havaya eştir ve nağmesi havanın nemine ve yumuşaklığına münasıptir. Misles teli (2. tel) suya eştir ve nağmesi suyun nemi yani yaşlık ve soğukluğuna münasıptir. Bam teli (1. tel, en kalın) ise toprağa eştir ve nağmesi yerin ağırlığı ve kalınlığına münasıptir. Bu özellikler birbirlerine göre ve nağmelerinin tesiri de dinleyenlerin tabiatları ve mizaçlarına göre değişebilmektedir.⁴²

Dolayısıyla İhvân'a göre tüm tellere ve perde bağlarına ait nağmelerin birbirleriyle düzgün oranları vardır. Ancak bu oranların bir kısmı üstün (çok uygun) iken bazıları böyle değildir. Üstün oranlar içerisinde iki sesin eşit olanı, kalın sesin tiz sesin aynısı olanı, 1+1/3 veya 1+1/4 veya 1+1/8 oranında olanı vardır. Bu teller bu oranlar üzere akortlanır ve peşpeşe uyumlu hareketler başladığında, ortaya birbirleriyle uyumlu sesler çıkmaya başlar; ince sesler hafif, kalın sesler ağır olur. Kompozisyonlar çalınmaya başladığında, yani kalın sesler için ağırlar ince sesler için hafifler kullanıldığında bu aynı bedenlerle ruhların bütünleşmesi gibi olur. Aralarında birlik olur; uyum sağlarlar ve böylelikle makam ve müzik olarak duyulurlar. Bu konumda bu tellerin vuruşları kalemler gibidir, ince sesler harfler gibidir, makamlar da kelimeler gibidir, musiki ise cümleler gibidir, sesleri taşıyan

40 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısmının Beşinci Risalesi: Musiki", 137.

41 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısmının Beşinci Risalesi: Musiki", 140; Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "Maâ tematik ile ilgili Risaleler Hakkında", 61.

42 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısmının Beşinci Risalesi: Musiki", 146-147 vd.

hava kırtasiye (kâğıtlar) gibidir, bu sesler ve makamların içerdiği manalar ise bedenlerdeki ruhlar gibidir.⁴³

İhvân'a göre bu şekilde ortaya çıkmış olan sesler ve makamların içerdiği manaların mikrokozmoz olan insan ve makrokozmoz olan evrenle de bir uyum ve ilişkisi vardır. Çünkü bu uyumlu ses ve makamların manaları kulaklara ulaşınca tabiatlar bunlardan tat alır, ruhlar bunlarla ferahlar, nefisler bunlarla mutlu olur. Zira bunların arasındaki hareket ve sükûnlar, bu esnada zamanlar için birer ölçüt, onlar için birer ölçek, felekî şahısların hareketleri için de bir anlatım olur. Nitekim yıldız ve gezegenlerin hareketleri bileşik ve ahenklidir, aynı zamanda asırlar için birer ölçü ve ölçüttür. Zaman bunlarla eşit ve mutedil bir şekilde ölçüldüğünde bunların sesleri gezegen ve yıldızların hareketlerinden ortaya çıkan seslere benzerler ve uyumlu olurlar. Bu esnada kevn ve fesad âlemindeki cüz'î nefisler gezegenler âleminin sevincini ve orada bulunanların lezzetlerini tadarlar. İşte bu duygular, en güzel haller, en nefis tatlar ve daimi bir sevinçtir. Zira bu sesler tertemizdir, bu makamlar daha hoştur, bu cisimler daha güzel terkip edilmiştir, daha uyumludur, cevheri daha saftır. Hareketlerinin düzeni daha güzeldir. Uyum kompozisyonları daha iyidir. Kevn ve fesad âlemindeki cüz'î nefisler, felekler âleminin hallerinin bilgisine sahip olduğunda, buralara yücelmeye ve daha önce bu tecrübeyi yaşamış nesillere katılmaya özlem duyarlar.⁴⁴

İhvân'a göre kevn âleminde de bir ahenk ve uyum içerisinde olan sesler vardır. Onlara göre bu âlemindeki düzenli hareketlerin ve bu hareketlerden doğan uyumlu seslerin varlığı göstermektedir ki, felekler âleminde bu kesintisiz ve düzenli hareketlerin nağmeleri vardır. Bunlar, birbirleriyle son derece uyumlu, nefisleri ferahlatan ve daha üst seviyelere yükselmeye teşvik eden nağmelerdir.⁴⁵

İhvân'a göre astronomlar ve felsefeciler, yıldızlar topluluğunun katmanları, cisimlerinin büyüklüğü ve hareketlerinin hızlığı için dört elemente olan ihtiyaçlarının müziksel bir oran olduğunu söylemişlerdir. Bu anlatımlara göre bu hareketlerin müthiş nağmeleri vardır. Gezegenler arasında ise bu oran yoktur. Yine birbirine bakan gökyüzü evlerinin kutsal bir oranı olduğu gibi birbirine bakmayan evlerin bu oranı yoktur. Gezegenlerin evlerinin ve birbirine bakan katmanlarının da bir oranı vardır. Yıldız topluluklarının evlerinin ve birbirine bakan katmanları-

43 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 142. Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "Ciâ simsel-Doğal Bilimlerin Altıncı (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirminci) Risalesi: Tabiatın Mahiyetine Dair", Çev. Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2: 107.

44 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 142: Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "Tabiatın Mahiyetine Dair", 107.

45 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 144. İhvân-ı Safâ'nın müzik konusundaki çizgisi hakkında ayrıca bkz. Owen Wright, "Music and Musicology in the Rasail Ikhwan al-Safâ", *Epistles of the Brethren of Purity: The Ikhwan al-Safâ and Their Rasail* içinde, ed. Nader el-Bizri (Oxford: Oxford University Press, The Institute of Ismaili Studies, 2008), 215-216.

nın ise şerefli bir oranı vardır. Yıldız topluluğunun kendi aralarında belli bir oran olmadığı gibi katmanlarla yıldız topluluğu arasında da bu oran yoktur.⁴⁶

Netice itibariyle bu tablo içerisinde İhvân'a göre yıldızlar, gezegenler ve bunların uydularının oranları, ölçüleri, rükünleri ve doğumları birbirleri arasında yüce bir oran üzere belirlenmiştir. Yine bu yıldız ve gezegenlerin hareketleri ve uzaklıkları yüce oran üzere mütenasiptir. Bu uyumlu hareketler için yine hoş, ölçülü, ahenkli melodiler vardır. İşte İhvân bütün bunların sonucunda akıl sahibi birinin düşündüğünde ve kendisine yapılan bu açıklamayı araştırdığında ve öğrendiğinde, bütün bunları hikmet sahibi bir Yaratan'ın (Sani') yaptığını, bir mükemmel ustanın en güzel şekilde terkip ve hoş bir şekilde kompoze ettiğini anladığını ifade etmektedir. İhvân'a göre böylelikle pek çok şüphecinin kalbinde yer eden şüpheler kayıp gitmekte ve hakikat gün yüzüne çıkmaktadır. Bu şahısların hareketlerinde ve bu hareketlerin nağmelerinde o halk için bir lezzet ve sevinç vardır. Bu âlemde yaşayanların ud tellerinden çıkan nağmelerde buldukları lezzet ve mutluluk gibi bu durumdaki kişinin nefsi de oraya doğru yükselmeyi arzu etmekte, onu dinlemeyi ve araştırmayı istemektedir.⁴⁷

Bütün bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere oran üzerine kurgulu olan harmoni ya da orana tekabül eden harmonide veya müzikte, olağanüstü bir uyum dikkatleri çekmektedir. Müzikteki uyum öyle bir noktaya varmıştır ki, bazen bir arada olması düşünülemeyen zıt seslerin bile belli bir oranla bir araya geldiklerinde oldukça uyumlu bir sonuç çıkardıkları görülmektedir. İhvân'da musikinin ayaltı ve ayüstü varlıklarla da bir ilişkisi, bu varlık alanlarının da kendisine has bir melodisi bulunmaktadır ve son tahlilde İhvân için bunda Allah'ın bir hikmeti, bunlara yerleştirdiği bir gaye ve nizamı bulunmaktadır. Bu hikmet, dikkat edilirse, insanların ruhlarına sirayet ederek şüphelerini alıp götürmektedir.

2.3. Evrende Ontolojik Uyum-Teleolojik Bağlam

Evrendeki ontolojik uyum ve bunun teleolojik bağlamının ortaya konması evren teorileriyle yakından ilgilidir. Döneminin birikimlerini eklektik bir biçimde derleyen İhvân-ı Safâ da âlemin yaratılma şekli konusunda âlimlerin ihtilafa düştüğünü ifade etmiş ve bu konudaki görüşlere yer vermiştir.⁴⁸ Ancak kendilerinin

46 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 170.

47 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", s.152-153. Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Onbirinci -İhvân Safâ Risalelerinin Elli İkinci- Risalesi: Sihir Büyü ve Göz Değmesinin Mahiyeti Hakkında", Çev. Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 4: 217; İhvân-ı Safâ, "Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında", 61-62. İhvân-ı Safâ'nın göksel cisimlerdeki harmoni ve melodiler konusuna dair bu yaklaşımlarına yönelik bazı eleştiriler ile bu harmoni düşüncesinin kadim geçmişi ve İhvân-ı Safâ'nın bu husustaki katkılarına dair açıklama ve tartışmalar için bkz. Yalçın Çetinkaya, *İhvân-ı Safâda Müzik Düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 77-78.

48 İhvân-ı Safâ, "Akli Risaleler, Ruhsal Birikimler ve İlahi Taşımaların Anılması Hakkında", Çevireni belli değil, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 5: 262-263.

bu konuda Yeni-Platoncu sudûr nazariyesinden etkilenimle hiyerarşik bir düzen kabul ettikleri pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir⁴⁹ Nitekim onlar ayüstü ve ayaltı âlem ayrımını kullanarak oran anlayışlarını şekillendirmiş ve âlemde üstün bir oran görmüşlerdir. Dahası onlara göre Allah'ın hikmeti ve sanatı, yerli yerince yaratılanlar ve düzenli var edilen varlıklarla aşikâr olur, gün yüzüne çıkar. Bu doğrultuda İhvân'ın aktarımına göre gezegenler Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür olmak üzere yedi tane; burçlar ise koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balık olmak üzere on iki tanedir. Burçlar cisimler, gezegenler ise ruhlar gibidir. Onların ruhaniyetleri ve her birine ait güçler ahali ve sakinlerdir. Allah, yüce âlemde onlar için yüksek mertebeler, yüce makamlar ve dereceler belirlemiştir. Kuşatıcı felek, feleklerin hepsini kuşatmakta ve tamamı onun içinde yüzmektedir. O, felekleri en iyiye doğru onlara faydalı olacak ihtiyari bir hareketle hareket ettirir, onları en faydalı olana doğru çıkarır. Bazen de onları altındaki faydalara erişmeleri için indirir. İhvân'a göre felekler âleminde var olan yedi gezegen ve on iki burcun benzeri onun altındaki yeryüzünde de olmalıdır. Zira merkez olan yeryüzünde de yedi iklim ve on iki ada vardır. Yedi iklim ve on iki ada yeryüzündeki bütün bitkileri, madenleri, hayvanları, oraya yerleşen ve besini oradan gelen şeyleri kendi içinde toplamaktadır.⁵⁰

İhvân'a göre gezegenlerin hareketleri bir orana, bu oran da bir amaca göre olmaktadır. Onların amaçlarını gerçekleştirmeleri ise onların mutluluklarıdır. Zira kuşatıcı küre tıpkı bir tekerlek gibi doğudan batıya ve batıdan doğuya doğru sürekli bir devir halindedir. Gezegenler de aynı şekilde astronomik tablolar da ve takvimlerde açıklandığı gibi burçların sırasına göre hareket ederek sürekli dönmektedirler. Kâinat da gece gündüz, yaz kış durmaksızın sürekli bir oluş ve bozuluş içerisinde. Fakat herhangi bir zaman diliminde gezegenler; apojelerinde, şereflerinde, evlerinde ya da haddlerinde veya birbirine nazaran en üstün oranda -1/2, 1/3, 1/4 ve 1/8'den ibaret olan bu orana musiki oranı denir- bulduklarında sözkonusu güçler külli nefisten yayılarak bu gezegenlerin aracılığıyla Ay küresinin altındaki süfli âleme ulaşır. Böylece ayaltı âlemdeki varlıklar (kâinat) en uygun mizaç, en doğru tabiat ve en iyi bir nizam üzere olurlar; meydana çıkar, gelişir, gelişimlerini tamamlar ve kemale ererler; amaçlarının doruğuna ve yönelmiş oldukları nihai noktaya ulaşırlar. İşte bu haller, vasıflar ve doğurdıkları şeyler uğur/

49 Örnek olarak bkz. Netton, *Muslim Neoplatonists an Introduction to the Thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safâ)*, 33-37; Godefroid de Callatay, *Makers of the Muslim World Ikhwan al-Safâ a Brotherhood of Idealists on the Fringe of Orthodox Islam* (Oxford: Oneworld Publications, 2005), 17-20, 74.

50 İhvân-ı Safâ, "Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında", 156-157. Feleklerin devirleri ve bunların sonucunda yeryüzünde oluşan birbirine uygun olaylar için bkz. İhvân-ı Safâ, "Akli Nefsanilerin/Nefis Akla Dair Olan Şeylerin Beşinci -İhvân-ı Safâ Risalelerinin Otuz Altıncı- Risalesi: Devirler ve Küresel Dönüşler Hakkında, Çev. M. Fatih Demirci, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3: 203-213; İhvân-ı Safâ, "Cisimsel Doğal Bilimlerin Dokuzuncu (İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Üçüncü) Risalesi: Bedenin Oluşumuna Dair", Çev. İsmail Çalışkan, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2: 271.

mutluluk olarak adlandırılır. Kürenin şekli ve gezegenlerin konumları bunun aksi yönde olursa ayaltı âlemdeki varlıkların durumu da aksi yönde gelişir, amaçlarına ve nihai noktaya ulaşmaları konusunda yetersiz kalırlar.⁵¹

İhvân'a göre âlemdeki göksel varlıkların birbirlerine büyüklük, uzaklık ve hızlılıklarına göre olan oranlarının bazı etkileri söz konusudur. Onlara göre bu felekî şahısların bazısı bazısına musiki oranına göre üç türden konu olurlar. Birincisi, birinin diğerine göre büyüklük oranıdır. İkincisi, birinin diğerine ve dört unsura göre merkezlerinin uzaklığı oranıdır. Üçüncüsü de hızlılık ve yavaşlıkta hareketlerinin oranıdır. İşte bundan dolayı onlara bu muhtelif haller arız olduğu zaman ilişkileri de değişmektedir. Bu durumda oranın değişmesine göre oluşumlara etkileri de farklı olmaktadır. Bu, tıpkı tellerin uzatılması ve kısaltılması, inceltilmesi ve kalınlaştırılması, mızrabın hareketlerinin hızlı ve yavaş olmasına göre seslerin ve nağmelerin değişmesine benzemektedir. Böyle olunca onların karakterleri, görüşleri ve ahlaklarına göre dinleyicilere olan etkileri de değişmektedir.⁵²

Diğer yandan İhvân, feleğin daire şeklinde olmasını da oran anlayışları çerçevesinde değerlendirir. Onlara göre Yüce Yaratıcı'nın, feleği küre şeklinde yaratmış olmasının sebebi, bu şeklin, üçgen, dörtgen, koni ve diğer cismani şekillerin en üstünü olmasındandır. Çünkü mezkûr şekiller ve örneklerden her birinin kendisinden çıkan fiilleri ve onunla yetkinleşen işleri vardır. Felekî şekil ve dönüşümlü örneğe ait olan, alanı en büyük, hareketi en hızlı ve ortadaki afetlerden ve eşit bölgelerden en uzak olan şekildir. O hem dairevi hem de doğrusal olarak hareket edebilir. Bu özelliğin ondan başkasında bulunması imkânsızdır. Bundan dolayı ilahi hikmet ve rabbani inayet, bu şeklin diğer şekillere üstünlüğü sebebiyle âlemin, feleklerin ve gezegenlerin daire ve küre şeklinde yaratılmasını gerektirmiştir. Her feleğin fiilleri altındakilerde dairesinin genişliği ve kuşattığı şeyin darlığına göre ortaya çıkar. Bu fiilde Yüce Yaratıcı'nın hikmetine ve bilgisine delalet eden bir sır vardır. Çünkü o, yarattıklarını kuşatan ve var ettikleri üzerinde etkin olmandır. Onun hikmet ve kazasını geri çevirecek kimse yoktur.⁵³

İhvân-1 Safâ âlem içerisinde merkezi noktaya dair uyum anlayışları çerçeve-

51 İhvân-1 Safâ, "Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gökcisimlerinin) Oluşumu Hakm kındadır", 104-105.

52 İhvân-1 Safâ, "Cisimsel Doğal Bilimlerin On Birinci (İhvân-1 Safâ Risalelerinin Yirmi Beşinci) Risalesi: Spermin Düştüğü Yere Dair", Çev. İsmail Çalışkan, *İhvân-1 Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2: 301.

53 İhvân-1 Safâ, "İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Sekizinci -İhvân-1 Safâ Risalelerinin Kırk Dokuzuncu-Risalesi: Ruhanelerin Hallerinin Niteliği Hakkında", Çev. Murat Demirkol, *İhvân-1 Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 4: 177; İhvân-1 Safâ, "İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Onuncu -İhvân-1 Safâ Risalelerinin Elli Birinci- Risalesi: Bütün Âlemin Düzeninin Niteliğine Dair", Çev. Murat Demirkol, *İhvân-1 Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 4: 207-208. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. İhvân-1 Safâ, "Akli Nefsanilerin/Nefis Akla Dair Olan Şeylerin Üçüncü -İhvân-1 Safâ Risalelerinin Otuz Dördüncü- Risalesi: Filozofların 'Âlem Büyük Bir İnsandır' Şeklindeki Görüşünün Manası Hakkında", Çev. Murat Demirkol, *İhvân-1 Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3: 179-180.

sinde de değerlendirmelerde bulunmuştur. Onlara göre ay feleğinin altında bulunan varlıkların da göksel âlemde olduğu gibi varlık ve devamlılıkta bir düzen ve tertibi vardır. Sayı ve feleklerin sıralanışı gibi onların bazıısı diğer bazısının altında sıralanmış ve sonları baş taraflarıyla bitişmiştir. Başka bir ifadeyle âlemin birbirini kuşatan parçaları on bir küredir. Bunların dokuz tanesi felekler âleminden olup onları çevreleyen felekle başlamakta ve Ay feleğinde sona ermektedir. Onların ikisi Ay feleğinin altında olup bunlar ateş ve hava küresi ile su ve toprak küresidir. Bunlar da dört tabiata ayrılmaktadır ve ilki esir olup Ay feleği altında yanan ateş; onun altındaki aşırı soğukluk olan zemheri; onun altındaki aşırı nemli olan su; onun altındaki de aşırı kuru olan topraktır. Bu dört tabiatın tümelleri merkezlerinde korunmuş ve tikellerinin bazıısı bazısına dönüşmüştür. Onların tikelleri dediğimiz olanlar (kâinat), madenler, bitkiler ve hayvanlardır. Bunların felekler ve unsurların sırası gibi sonları başlarına bitişik bir düzen ve sıraları vardır. Buna göre madenlerin başlangıcı toprağa, sonu bitkiye bitişiktir. Bitkinin sonu hayvana, hayvanın sonu insana, insanın sonu meleklerle bitişiktir. Meleklerin de aynı şekilde birinin başı diğerinin sonuna bitişik olan birtakım mertebe ve makamları vardır.⁵⁴

İhvân'a göre âlemin yaratılması konusunda farklı görüşler ileri süren âlimler Allah'ın yarattığı varlıkların ana özelliği konusunda ise görüş birliği içerisinde olmuşlardır. Buna göre bütün varlıklara oranla özü itibarıyla bir olan Allah'ın dışındaki bütün mevcudat çift kutuplu, birleşik ve mürekkep bir özelliğe sahiptir. Çünkü Allah cismani âlemi var etmek istediğinde öncelikle iki aslı yaratmıştır. Bunlar heyula ve surettir. Sonra bu ikisinden mutlak cismi yaratmış, bazı cisimlere yani elementlere sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve ıslaklıktan oluşan dört karakter vermiştir. Bu elementler ateş, hava, su ve topraktır. Allah bu elementlerden yeryüzündeki hayvan, bitki ve madenlerin tamamını yaratmıştır. Söz konusu elementlerin kuvvetleri farklı, karakterleri zıt, şekilleri başka, yerleri değişik, birbirlerine uzak ve karıştırlar. Onlar ancak bir birleştiricinin bunları birleştirmesiyle bir arada bulunurlar. Bu birleştirme de belli bir oran içerisindedir. Aksi takdirde elementlerin karışmaması ve birleşmemesi söz konusudur. Bunların durumu nağmeli müzik seslerine benzer. Çünkü cırcır böceğinin nağmesi ince ve hafif, baykuşun nağmesi ise zıt bir şekilde kalın ve ağırdır. Birbirinin karşıtı olan bu iki özellik ancak bir toplayıcı ve o ikisini birleştiren bir birleştirici ile bir araya gelirler ve karışırlar. Birleştirme de oranına uygun olmadığı zaman bu sesler birbirlerine karışmaz, birleşmez ve kulağa hoş gelmez. Oranına uygun olduğunda ise birleşirler ve tek bir nağme gibi olurlar. Kulak o ikisini birbirinden ayırt edemez, tabiat onlardan lez-

54 İhvân-ı Safâ, "İlahî ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Onuncu -İhvân-ı Safâ Risalelerinin Elli Birinci- Risalesi: Bütün Âlemin Düzeninin Niteliğine Dair", 209. Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "Filozofların Âlem Büyük Bir İnsandır" Şeklindeki Görüşünün Manası Hakkında", 181-182.

zet alır ve insanlar onların seslerinden sevinç duyarlar. Bunun gibi vezinli söz de oranına uygun olduğunda kulakta vezinli olmayan sestən daha fazla haz bırakır.⁵⁵

İhvân, evrenin diğer unsurları arasındaki oran ve uyum konusunda da farklı örnekler vermiş ve bu şekilde her şeyin belli bir ölçü içerisinde bulunduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu örneklerden bir tanesi madenlerin cevherlerinin karışımlarının cıva ve kükürttən olmasıdır. Çünkü cıva ve kükürt karıştırıldığında, miktarları orantılı olduğunda ve madenin sıcaklığı onları düzenli ve ölçülü bir şekilde pişirdiğinde uzun zaman sonucunda som altın meydana gelmektedir. Bu ikisinin parçaları bu oranda olmadığı ve ateşte pişme zamanı yetersiz olduğunda gümüş ortaya çıkmaktadır. Kükürdün parçalarının sıcaklığı fazla gelip cıvanın nemini kurduğunda ve ona kuruluk hâkim olduğunda kırmızı bakır, cıva ve kükürt saf değil de katı olduklarında ise demir meydana gelmektedir. Cıva fazla, kükürt az olduğunda ve sıcaklık yetersizliğinde kurşun oluşmaktadır. Madenlerin cevherleri, cıva ve kükürdün ölçülerine, bunların orantılı bir şekilde karışımına, fazlalık ve noksanlığın yayılmasına, sıcaklığın o ikisini pişirme derecesine, o ikisinden fazlalık ve azlığın çıkmasına göre farklılık arz eder. Bu kurala göre hayvanların ve bitkilerin şekilleri, renkleri, yiyecekleri ve kokuları, dört elementin parçalarının karışımına, parçalarının ölçülerinin oranına ve birbirlerine olan kuvvetlerine göre değişmektedir.⁵⁶

İhvân'a göre bu ayaltı âlemdeki varlıklar dörtlükler halinde, zıt veya eş şeklinde bir düzene göre yaratılmışlardır. İhvân bu durumu Allah'ın hikmetinin, evrene koyduğu gaye ve nizamın bir gereği olarak özellikle vurgulamış ve böylece bu uyumu teleolojik bir bağlama yerleştirmiştir. Onların bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

“Bil ki, Yüce Allah hikmetinin bir gereği olarak kevn ve fesad âlemindeki bütün tabii şeyleri, sanatını göstermek ve hikmetini güçlendirmek için bunların sebep ve gerekli illetlerinin pek çoğunu dörtlüler halinde, bazısını bazısına zıt veya eş yaratmıştır. Kimse O'nun bu hikmetini yani her şeyi istediği gibi donattığını, güzelleştirdiğini, yeniden yarattığını, devamlı yarattığını bilmez.”⁵⁷

2.4. İnsan, Hayvan ve Bitkilerde Ontolojik Uyum-Teleolojik Bağlam

Resâil'de insanın değerine ve evren içerisindeki konumuna sık sık vurgu yapılmakta ve eski filozofların “İnsan, küçük bir âlemdir.” sözüne atıfta bulunulmak-

55 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 168. Dört unsur ve dört karışım hakkında kısa bir açıklama için bkz. İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının Yedinci Risalesi: Bilimsel Sanatlar ve Amaçları Üzerine”, Çev. Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1: 176.

56 İhvân-ı Safâ, “Ahlakın İslahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran”, 169.

57 İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki”, 154. Krş. İhvân-ı Safâ, “er-Risaletü'l-hâmise miK ne'l-kısmi'r-riyadî fi'l-müsiki”, *Resâilü İhvân-ı Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* (Beyrut: Dâru Sadr-Dâru Beyrut, 1957), 1: 229.

tadır. Antik Yunan etkisiyle birlikte, İslam medeniyetinde de Hz. Ali'ye nispet edilen ve insanın tek başına bütün âlemi temsil ettiğini benimseyen bu görüş, İhvân kozmolojisinde de âleme “büyük insan” demeyi beraberinde getirmiştir.⁵⁸ İnsanın küçük âlem olmasına dair risalede İhvân, ilk dönem filozoflarının evreni gözlemlediklerinde onun bütün parçalarının tastamam ve şekillerinin mükemmel olması bakımından insana çok benzediğini gördüklerini ifade etmektedirler. Buna göre insan bir beden ve ruha sahiptir ve onun bedeni âlemde bulunan varlıklara ait örnekler barındırmaktadır. Gezegenlerin bileşimine, burçların kısımlarına, yıldızların hareketlerine, onların temel elementlerinin ve ana yapılarının bileşimlerine, madenlerin cevherlerine, bitki şekillerinin çeşitliliğine ve hayvan yapılarının ilginç yönlerine dair tüm durumlar bu benzerlikler içerisinde yer almaktadır. Yine filozoflar insan nefsi ile melek, cin, insan, şeytan gibi ruhani varlıkların çeşitleri, diğer hayvanların nefisleri ve bunların âlemdeki tasarrufları arasında benzerliklerin olduğunu gözlemlediler. Bu nedenle filozoflar insanı “küçük âlem” olarak isimlendirdiler.⁵⁹ Bu durum İhvân'a göre bütün varlıkların aynı nedenden ve aynı ilkeden kaynaklanıp sıralandıklarını gösteren burhanî bir delil ve akli bir kanıttır. Aynı zamanda bu konu sayıların birden çıkıp sıralanmasına da benzemektedir.⁶⁰

İnsanın bu şekilde nitelendirilmesinde evrende görülen uyum ve ahengin insanın bedenine de yansıdığı ve insan bedeninde de bir uyum ve oranın var olduğu sonucu çıkmaktadır. Şu var ki, insan bütün varlıklar içerisinde organ ve beden uyumu açısından en mükemmel ve en kusursuz olanıdır. İhvân'a göre Yüce Yaratıcı olan Allah insan bedeninin oluşumunda feleklerin oluşumuna, burçlarına, göklere ve gök tabakalarına örnek ve işaretler yaratmıştır. İnsanın nefesine ait güçlerin cesedin eklemelerine nüfuz etmesi ve bedene ait organların farklılığı, melek cinslerine ait güçlerin, cin, insan ve şeytan kabilelerinin yer ve gök tabakalarına, yüceliklerin en yücesine ve alçaklıkların en alçağına kadar nüfuz etmesine benzemektedir. Bunun gibi insan bedeninin oluşumu feleklerin oluşumuna benzemektedir. Nasıl ki felekler bir kısmı diğer kısmının içinde oluşmuş olmak üzere dokuz tabaka ise aynı şekilde insan bedeninin oluşumunda da, bir kısmı diğerinin içinde, ona sarılmış ve ona benzemekte olan dokuz cevher bulunmaktadır. Bunlar kemik, ilik, et, damarlar, kan, sinir, cilt, saç ve tırnaktır. İlik, ihtiyaç anında kullanılmak üzere kemiklerin içine depolanmış vaziyettedir. Tutup ayrılmaması için sınırlar bütün eklemleri sarmıştır. Onları korumak için aradaki boşluklar etle kaplanmıştır. Etin boşluğuna, onun korunması ve bozulmaması için atar ve toplardamarlar

58 Uysal, İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem, 119.

59 İhvân-ı Safâ, “Cisimsel-Doğal Bilimlerin On İkinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Altıncı- Risalesi: Filozofların ‘İnsan Küçük Bir Âlemdir’ Görüşüne Dair”, Çev. Abdullah Kahraman, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2., 319-320. Bu konuda benzer açıklamalar için bkz. İhvân-ı Safâ, “Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında”, 127; İhvân-ı Safâ, “Akli Risaleler, Ruhsal Birikimler ve İlahi Taşımaların Anılması Hakkında”, 189-190.

60 İhvân-ı Safâ, “Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında”, 94.

yerleştirilmiştir. Bunların tamamı, örtülme ve estetik amaçlı olarak deri ile kaplanmıştır. Bu amacı tamamlamak için bu maddenin artanından saç ve tırnak bitirilmiştir. Böylece insan bedeninin oluşumu hem nitelik hem de nicelik bakımından feleklerin oluşumuna benzer hale gelmiştir.⁶¹

İhvân, feleklerin on iki burca bölünmesinin insan bedeniyle bir benzerliğinin olduğu konusuna vurgu yapmıştır. Nasıl ki felekler on iki burca bölünmüşse ona benzer olarak insan vücudunda da on iki delik vardır. Nasıl ki burçların altısı güneyde ve altısı kuzeyde ise aynı şekilde insan bedenindeki deliklerin altısı sağ ve altısı sol tarafındadır. Gökyüzünde feleklerin ve kainatın hükümlerini icra eden yedi seyyar yıldız varsa insan vücudunda da bedenın yararına olan faal yedi kuvvet bulunmaktadır. Yıldızların nefsi ve cisimleri olup, bunlar cisimlerde cisimsel eylemlerde bulunduğu gibi bedende de yedi cisimsel güç bulunmaktadır. Bunlar, çekim gücü (el-kuvvetu'l-câzibe), tutucu güç (el-kuvvetu'l-mâsike), sindirim gücü (el-kuvvetu'l-hâdime), savunma gücü (el-kuvvetu'd-dâfia), beslenme gücü (el-kuvvetu'l-gâziye), büyüme gücü (el-kuvvetu'n-nâmiye) ve tasavvur gücüdür (el-kuvvetu'l-musavvira). Bunun yanında algılayıcı güç olarak isimlendirebileceğimiz yedi ruhsal güç vardır. Bunlar görme, işitme, tatma, koklama, dokunma, konuşma ve akletme gücüdür. Algılama gücü mütereddit beşe, konuşma gücü Ay'a ve akletme gücü ise Güneşe uygundur. Nitekim her bir yıldızın gökyüzünde iki evi vardır. Bunlardan biri Güneş, diğeri ise Ay küresindedir. Ay ve Güneş'ten her birinin de bir evi vardır. Aynı şekilde beden bünyesinde algılayıcı güçlerden her birinin iki kanalı vardır. Bunlardan biri sağda diğeri ise soldadır. Görme gücünün kanalları gözlerde, işitme gücününki kulaklarda, tatma gücününki burun deliklerinde, dokunma gücününki ellerde, lezzete dayalı tatma gücünün kanalı ağızda olup sağ tarafa daha uygun düşmektedir.⁶² Konuşma gücünün kanalı ise boğazdan dile kadardır. Akledici gücün kanalı beynin ortasıdır. Akletme gücüne göre konuşma gücünün durumu ne ise Ay'ın Güneşe göre durumu odur. Buna göre Ay kendine ait yirmi sekiz evreden geçerken ışığını Güneş'ten alır. Konuşma gücü de boğazdan geçişi esnasında lafızların manalarını akıldan alır ve bunları yirmi sekiz harf olarak ifade eder. Konuşma gücüne nispetle yirmi sekiz harfin durumu Ay'a nispetle yirmi sekiz evrenin durumu gibidir. Nasıl ki gökyüzünde salınım hareketi yapan ve izleyici durumunda olan, varlık olarak gizli ancak eylem olarak görünür durumda olan iki problemlı bölge varsa ve yıldızların saadeti ve felaketi bunlara bağlı ise, insan bedeninde de varlıkları gizli ve eylemleri görünür olan iki durum vardır. Bedenin yapısının bozulmaması ve nefse ait eylemlerin düzgünlüğü bunlara bağlıdır. Bunlar da mizacın düzgünlüğü ve bozukluğudur. Buna göre be-

61 İhvân-ı Safâ, "Filozofların 'İnsan Küçük Bir Âlemdir' Görüşüne Dair", 323-324, ayrıntılar için bkz. 324-327, 333. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. İhvân-ı Safâ, "Ruhanilerin Hallerinin Niteliği Hakkında", 173-175.

62 İhvân-ı Safâ, "Filozofların 'İnsan Küçük Bir Âlemdir' Görüşüne Dair", 324. Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında", 157; İhvân-ı Safâ, "Ruhanilerin Hallerinin Niteliği Hakkında", 173-175.

dene ait karışımların mizacı düzgün olduğu zaman o bedenin organları da düzgün olur, nefsin eylemleri istenen doğrultuda yürür ve tabii şekilde hareket eder. Mizaç bozuk olduğu zaman ise bedenin yapısı sarsılır ve nefsin eylemleri doğru hareketinden sapar. Bu iki düğümün getirdiği felaketin en büyük zararı da Ay ve Güneş'e olur. Zira Ay ve Güneş tutulmasında en güçlü sebep budur. Aynı şekilde konuşma ve akletme gücüne en çok zarar veren de kötü mizaçtır. Çünkü bu durum onu eylemlerinden çokça ve güçlü bir şekilde saptırmaktadır.⁶³

Buna benzer şekilde bedende bulunan iki göz felekler içerisindeki Jüpiter'in (Müşteri), kulaklar Merkür'ün (Utarit), burun ve meme delikleri Venüs'ün (Zühre), ön ve arka delikler Satürn'ün (Zühal) iki evine, ağız Güneş'in, göbek deliği ise Ay'ın evine uygun düşer. Doğumdan önce göbek, rahimde beslenme kapısı iken dünyaya geldikten sonra beslenme kapısı ağızdır. Ön ve arka delikler, Satürn'ün evlerinin Ay ve Güneş'in evlerine karşılık gelmesi gibi ağız ve göbeğe karşılık gelmektedir. Nasıl ki gökyüzünde farklı nitelikte sınırları, yüzleri, dereceleri olan burçlar varsa bedende de farklı organlar, eklemler, sinirler ve kemikler vardır.⁶⁴

İhvân'a göre insanın âlemin küçük bir benzeri olması, evrendeki uyum ve oranı bedeninde yansıttığının da bir göstergesidir. Nitekim yüce oranlar; 1 tam oran (kendisi, misli, benzeri), $1+1/2$, $1+1/3$, $1+1/4$, $1+1/8$ oranlarıdır. Buna en güzel örnek insan ve şeklinin yapısıdır. Allah onun boyunu cüssesinin enine, enini boğazına, dirseklerini bacaklarının uzunluğuna, pazılarını baldırlarının uzunluğuna, omuzlarını sırtının boyuna, kafa büyüklüğünü beden şekline, yüzünün yuvarlağını göğsünün genişliğine, gözlerini ağzının şekline, burnunun uzunluğunu alınının genişliğine, kulaklarının ölçüsünü yanaklarının ölçüsüne, el parmaklarının uzunluğunu ayak parmaklarının uzunluğuna, bağırsaklarının uzunluğunu toplardamarlarının uzunluğuna, mide boşluğunu ciğer boşluğunun büyüklüğüne, gırtlakını ciğerlerine, organlarının kalınlığı ve uzunluğunu kemiklerinin büyüklüğüne, kaburgalarının uzunluğu ve kavisini göğüs kafesine, damarlarının uzunluğu ve genişliğini bedeninin diğer bölgelerine uygun bir şekilde yaratmıştır. İnsan bu örnekler üzerine düşünüp incelediğinde insan bedeninin her bir organıyla diğeri arasında bir oran olduğunu kolaylıkla anlayacaktır. Bunun daha ötesini ve derin bilgisini yalnızca Allah bilmektedir.⁶⁵ İhvân, insanın dengeli bir surette yaratıldığını göstermek için burada görüldüğü üzere sayısal oranları kullanmıştır. Bu üstün oranlar yan yana bir dizi olarak yazılırsa $1 - 1,125 - 1,25 - 1,333$ ve $1,5$ şeklinde

63 İhvân-ı Safâ, "Filozofların 'İnsan Küçük Bir Âlemdir' Görüşüne Dair", 325.

64 Bu ve diğer ayrıntılar için bkz. İhvân-ı Safâ, "Filozofların 'İnsan Küçük Bir Âlemdir' Görüşüne Dair", 325-327.

65 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 151-152. Benzer ifadeler için ayrıca bkz. İhvân-ı Safâ, "Tabii-Cismani Şeylerin On Beşinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Dokuzuncu- Risalesi: Ölümün ve Hayatın Hikmetine Dair", Çev. Ömer Bozkurt, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 3: 43-44.

olur. Bu dizideki sayıların giderek günümüzde altın oran değeri olarak bilinen 1,618 sayısına yaklaşması dikkat çekici bir durum olarak ifade edilmiştir.⁶⁶

İnsanın bedenindeki uyum onun vücudunu meydana getiren unsurların karışımında da görülmektedir. Hayvanların ve bitkilerin şekilleri, renkleri, yiyecekleri ve kokuları dört element olan ateş, hava, su ve toprağın parçalarının karışımına ve bu parçaların ölçülerinin oranına göre farklılık arz eder. İnsanın bedeninin kendileriyle düzenlendiği karışımlar olan kan, balgam, kara ve sarı safra en üstün oranda olduğunda insan doğru karakterli, güzel ahlaklı, bünyesi ise kuvvetli ve görünüşü güzel olur. Bunun aksi olduğunda ise insanın bedeninin şekli bozuk, ahlakı ise kötü olur. Buna örnek olarak doğuştan mızacı sıcakkanlı olan kişiler verilebilir. Onların bedenleri narin, tenleri esmer, hareketleri ve kızgınlıkları seridir, kibirli kişilere karşı fazla cesurdurlar, harcama konusunda da cömerttirler. Doğuştan soğukkanlı olanlar ise yavaş hareketli, iri cüsseli, beyaz renkli ve fazla kızmayan, çok korkak ve cimri kişilerdir. Bu konu tıp ve feraset kitaplarında da yer almıştır.⁶⁷

İnsanın yapısında olduğu kadar onun ürünlerinde de bir oranın gerekliliği İhvân tarafından vurgulanmıştır. Bu çerçevede tıp ilaçları, ressamın boyaları hatta pişirilen yemeklerde bile bir oranın olması söz konusudur. Nitekim ilaç yapımında kullanılan maddelerin karakterleri zıt, lezzetleri, kokuları ve renkleri birbirinden farklıdır. Bunlar orantılı bir şekilde karıştırıldıklarında pek çok fayda içeren ilaçlara dönüşürler. Panzehirler, merhemler ve buna benzer ilaçlar bunun örnekleridir. Ölçüleri ve miktarları orantısız bir şekilde birleştirildiği zaman ise zararlı ve öldürücü bir zehir halini alırlar. Ressamların boyaları da böyledir. Siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, sarı ve buna uygun diğer renkler birbirlerinden farklı, yapıları olarak ise birbirlerine zıttırlar. Bu boyaları birbirine orantılı bir şekilde karıştırdığımız zaman bu resimler berrak ve güzel, karışım orantısız olduğunda ise karanlık, bulanık ve çirkin olur. Yine pişirilecek yemek için gerekli olan şeyler de bunun örneklerindedir. Bunların tadı, rengi, kokusu ve ölçüsü farklıdır. Pişirme anında bunların ölçüleri orantılı bir şekilde ayarlandığında yemeğin kokusu güzel; tadı lezzetli ve yapımı iyi, orantısız olduğunda ise bunun tersi olur. Bu yüzden tıp ve sanat kitaplarında bu ilaçların orantılı olarak karıştırıldığı ve bu oranla düzenlendiği zaman doğru olacağı, bunun aksi olduğunda ise bozulacağı ve doğru olmayacağı söylenmiştir.⁶⁸

Bunun bir adım ötesi olarak İhvân, kevn ve fesat âleminde eş grubuna giren şeylerin, güzel bir oran içinde bir araya getirildiğinde güçlerinin ikiye katlandığını, tüm fiillerinin ortaya çıktığını ve bunların zıtlıklarının galip geldiğini ve aykırı gelen şeyleri yok ettiğini de düşünmektedir. İhvân'a göre işte bu bilgilerle hakim

66 Koçhan-Kılıç, "Matematik, İhvân-ı Safâ Felsefesinin Dayandığı Aksiyomatik Zemin Midir?", 83.

67 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 168-169. İnsan bedeninin dört unsura benzemesi konusunda bkz. İhvân-ı Safâ, "Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında", 149.

68 İhvân-ı Safâ, "Ahlakın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 168-169.

(bilge) kimseler hastalıkları iyi eden tiryak, merhem, şurup gibi tıpcılarca bilinen ilaçlar yaparlar. Tılsımcılar (büyü) da eşyanın özellikleri, tabiatları, eşleri, bileşimleri ve te'lif oranları bilgilerinden sonra aynı şeyi yaparlar.⁶⁹

İhvân'a göre insan ürünü olan harfler ve bunların oranları, uzunluk ve genişlik açısından ölçüleri de belli bir oran ve uyumdadır. Zira onlara göre her dilde ve mevcut her millette; yazılan, çizilen her kalemde, her nakış ve resimde yazılı harflerin tamamının aslı, dairenin çapı olan dosdoğru bir çizgi, dairenin çevresi olan yay şeklindedir. Diğer tüm harfler bu ikisinden oluşmuştur. İhvân bu iddiasının doğru olduğunu kanıtlamak için bu hususu Arapça yazımdaki harfler üzerinden açıklamıştır.⁷⁰ Onlara göre Arapça harflerin bazıları -elif, be, te, se gibi- dosdoğru bir çizgi; bazıları -del, zel, ra, ze gibi- yay gibi, bazıları da kalan diğer harfler gibi bu iki şekilden türemiştir. İhvân'a göre Hintçe, Süryanice, İbranice, Yunanca ve Rumca gibi dillerin harflerinde de aynı durum bulunmaktadır. Ayrıca harflerin yazımı, çizgileri ve bunların birleşiminde aralarında bazı ölçüler ve bu ölçülerde mükemmel bir oran bulunmaktadır. Bu noktada İhvân, yazma sanatının ustalarından sözler aktarmakta ve usta bir mühendis yazarın harflerin yazımlarında birbirlerine olan oran ve uyumu en ince noktalarına kadar gösteren açıklamalarını sunmaktadır. Bunların sonucunda İhvân, harflerdeki oran, uzunluk ve genişlik açısından ölçülerin, mühendisliğin ve mükemmel oranların kurallarının gereği olduğunu söylemekte, insanların ve kâtiplerin bunu bilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁷¹

İhvân, bu noktada insandan yeryüzündeki diğer varlıklara bir geçiş yapmakta ve evrende sadece insanın bedeninde değil hayvanların beden yapısında, bitki ve ağaçların yaprak ve meyveleri arasında da bir uyum ve düzenin görüldüğünü ifade etmektedir. Onlara göre Allah hayvanların beden yapısını ilk sayıya ve iki unsurlu konulara uygun düşmesi için sağ ve sol şeklinde iki kısma ayırmış, onları ilk tek sayıya ve orta ve iki tarafı olan işlere uygun düşmesi için orta ve iki taraf şeklinde üç sınıf yapmıştır. Bedenlerinin mizacını asıl olan ilk sayıya ve dört unsur sayısınınca dört tabiata uygun olarak dört karışımdan meydana getirmiştir. Dönen ilk sayıya ve beşincisi feleğin tabiatı olan dört tabiatın sayısına uygun olarak onlara beş duyu vermiştir. İlk tam sayıya ve küpün yüzeilerine uygun olarak onlara altı yöne hareket etmelerini sağlayan bir güç vermiştir. Bedenlerinde bir tam sayıya ve gezegenlerin sayısına uygun olarak yedi etkin güç yaratmıştır. Ayrıca küpün ilk sayısına ve müzik oranlarının sayısına uygun olarak dördü tek, dördü çift olmak üzere sekiz mizaç/karışım oluşturmuştur. Bedenlerinin bileşimini ve vücutlarının terkebini asıl olan ilk tek sayıya ve çevreleyen felek tabakaları sayısına uygun olarak dokuz tabakadan meydana getirmiştir. Bedenlerinde duyularının ve ihtiyaçlarının

69 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 156.

70 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 149-150.

71 İhvân-ı Safâ, "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki", 150. Benzer ifadeler için bkz. İhvân-ı Safâ, "Ahlak-ın İslahı ve Nefs Terbiyesinde Sayısal ve Geometrik Oran", 168.

kapıları olmak üzere ilk tek sayıya ve felek burçlarının sayısına uygun olarak on iki delik yaratmıştır. Onların vücutlarını bir tam sayıya ve ay menzillerine uygun olarak omurgaları üzerinde yirmi sekiz kaburga şeklinde kurmuştur. Bedenlerine kanın diğer vücut kısımlarına akması için felek burçlarının basamak sayısına ve senenin günleri sayısına uygun olarak üç yüz altmış damar yerleştirmiştir. Buna kıyas edilerek sayıldığında ve düşünüldüğünde her organın sayısının mevcutlardan bir türün sayısına uygun olduğu görülmektedir. Bu konu hem her şeyi bilen bir yaratıcının takdirine hem de Pythagorasçı filozofların mevcutların sayıların tabiatına göre olduğu fikrine işaret etmektedir.⁷²

Bitki ve ağaçlara gelince İhvân'a göre onların bir kısmının yaprak ve meyveleri büyüklük, renk, şekil ve doku itibariyle birbirine uyum gösterir. Örneğin ağaçkavunu, mandalina, limon, armut, elma bunlardandır. Yine bitki ve ağaçlardan bir kısmının meyve ve tohumları nar, incir, üzüm, ceviz, hurma ağacı ve benzeri diğer ağaçlarda olduğu gibi ebat bakımından yapraklarıyla uyumsuzdur. Bunun nedeni ağaçkavunu ağacının yuvarlak şekle sahip olan yeşil ve yumuşak dokulu meyveleri ile yaprakları arasında bir orantının var olmasıdır. Aynı şekilde yuvarlak şekilli mandalina da kendi ağacının yaprakları ile uyum içerisindedir. Yine armut koni şeklinde olduğu gibi armut ağacının yaprakları da böyledir ve elmanın yuvarlak olmasıyla orantılı biçimde elma ağacının yaprakları da yuvarlaktır. Oysa nar ağacının meyveleri ebat olarak onun yaprakları ile orantısızdır. İncir, üzüm ve diğerleri için de durum böyledir. Bu kıyasa göre bitkilerin çekirdek ve tohumları için de aynı hüküm geçerlidir; onlardan bazıları orantılı, bazılarıysa orantısızdır. Bütün bunlar nedenler, sebepler ve gayeler dolayısıyladır.⁷³

Elbette bütün bu oran ve uyuma dair çok sayıda örnek İhvân'a göre Allah'ın hikmetini göstermektedir. Risalelerin pek çok yerinde bu hikmetlere dikkat çekilmektedir. Onlara göre her şeyin yaratıcısı olan Allah bütün maden, bitki ve hayvanları yaratılıştta itidal, fitrat düzgünlüğü ve uyumlu birleştirme ile yerli yerine koymuştur. Yeryüzünde rüzgarla ilgili olarak gerçekleşen olaylar bütünüyle ilahi kaynaklı olup bunlar bilgece gerçekleştirilmiş olan rabbani siyasetin bir ürünüdür. Bu durum yağmur, mevsimlerin oluşumu vb. konular için de geçerlidir. Ayrıca bitkilerin ve hayvanların yaratılışında da sayısız hikmetler bulunmaktadır. İhvân Allah'ın hikmetine dair bu ve benzer bütün verilen örneklerin insanın tefekkür etmesi, bu şekilde gaflet uykusundan uyanması, tabiatın esaretinden uzaklaşması ve ruhsal olarak yüksek bir makama ve temiz bir mekana çıkması için verildiğine özellikle vurgu yapmakta, insanın en temel amacına dikkat çekmektedir. Netice

72 İhvân-ı Safâ, "Cisimsel-Doğal Bilimlerin Sekizinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Sekizinci- Risalesi: Hayıvanların ve Hayvan Türlerinin Yaratılış Şekline Dair", Çev. Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2: 151-152.

73 İhvân-ı Safâ, "Cisimsel-Doğal Bilimlerin Yedinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Birinci- Risalesi: Bitkilerin Cinslerine Dair", Çev. Elmin Aliyev, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013): 128.

itibariyle *Resâil*'de ayüstü ve ayaltı âlemdaki her şeyin bir oran üzerine yaratıldığı, her şeyde bir uyumun bulunduğu ve bu durumun kaynağının Yüce Yaratıcı olduğu, bütün bunların Yaratıcı'nın evrene yerleştirdiği bir düzen, gaye ve nizam olduğu çok açık ve net bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁴ Bu hususu İhvân'ın şu ifadeleri veciz bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Anlattıklarımızdan şu anlaşılmıştır: Tüm gezegenleriyle, yıldızların şahıslarıyla, dört unsuruyla ve birbirlerinin boşluğunda terkip edilenler âlemin cisminin tamamı, az önce anlatılan oran üzere terkip edilmiş, te'lif edilmiş, yaratılmış ve ortaya konulmuştur. Tüm âlemin cismi tek bir hayvan, tek bir insan, tek bir şehir gibi akar gider. Onu yöneten, tasvir eden, terkip eden, yaratan, icat eden bir olan Allah'tır. Ve O'nun ortağı yoktur; işte risalemizdeki asıl amacımız bunu ortaya koymaktır.”⁷⁵

Sonuç

İhvân-ı Safâ'nın oran, orantı ve bunların uyumla olan ilişkisi, uyumun ne olduğuna dair açıklamaları, oran ve uyum konusunun önem, gaye ve faydaları hakkında oluşturduğu çerçeve, bütün varlık alanını anlamada kendileri için önemli bir ilke olmaktadır. İhvân-ı Safâ, *Resâil*'de sayıların, harflerin, varlıkların mahiyet ve durumlarına dair zahiri açıklamalarda buldukları gibi, bütün bunları mistik, gizemli ve sembolik bir açıdan da irdelemişlerdir. Buradaki mistik, gizem ve sembolizm, esasında varlıkta görülemeyenin ifşasıdır. Görülemeyen gizemlidir, zâhir olmayan bâtındır ve mistik karakter taşır, çok açık bir şekilde görülemeyen ise sembolleşmiş olarak bulunmaktadır. Bunları fark etmek esasında varlıktaki gayeyi, düzeni, intizamı, ahengi, oran ve orantıyı, kısacası hikmeti fark etmek demektir. Esasında hikmet, İhvân-ı Safâ'da oran, orantı veya bunların hepsini ifade eden uyumu anlamayla ifşa olmaktadır. Evrendeki uyum, evrendeki gaye, düzen, intizam ve hikmet olduğu için, varlıktaki uyumu görmek teleolojik bağlamı görmekle birliktelik arz etmektedir. İhvân'a göre sayılar ve müzikten, evrenin var edilişi, evrenin mahiyeti ve içeriğine kadar tüm varlık alanında bulunan uyum, hiçbir şeyin anlamsız olmadığını, rastlantısal bir varoluşla varlık alanına çıkmadığını,

74 Bu ve benzeri konular için bkz. İhvân-ı Safâ, “Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında”, 65, 218. Hava olayları, rüzgâr, yağmur, mevsimlerin vb. her şeyin bir hikmete göre yaratıldığı ve bunlardan ibret alınması gerektiği konuları hakkında ayrıca bkz. İhvân-ı Safâ, “Cisimsel-Doğal Bilimlerin Dördüncü -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Onsekizinci- Risalesi: Meteorolojiye Dair”, Çev. Elmin Aliyev, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2: 59-74; İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının Dördüncü Risalesi: Coğrafya”, Çev. Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, Ed. Abdullah Kahraman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 1: 113-114. Bitkilerin yaratılışında bir hikmetin olduğu konusunda bkz. İhvân-ı Safâ, “Bitkilerin Cinslerine Dair”, 121-138. Yeryüzündeki her şeyin bir hikmet üzere yaratıldığı ve insanın bunu anlaması gerektiği konusunda bkz. İhvân-ı Safâ, “Ruhanilerin Hallerinin Niteliği Hakkında”, 176-177; İhvân-ı Safâ, “Hayvanların ve Hayvan Türilerinin Yaratılış Şekline Dair”, 141-142, 150-151; İhvân-ı Safâ, “Akli Risaleler, Ruhsal Birikimler ve İlahi Taşırımların Anılması Hakkında”, 188-189, 274-275.

75 İhvân-ı Safâ, “Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki”, 148. Krş. İhvân-ı Safâ, “er-Risaletü'l-hâmise miK ne'l-kismi'r-riyadî fi'l-mûsiki”, 216.

her şeyin Allah'ın hikmetinin gereği olduğunu, her şeyin yerli yerinde bir gaye ve düzen çerçevesinde varlık bulunduğunu göstermektedir.

Öyleyse İhvân-1 Safâ düşüncesinde sistematik anlamda ontolojik bir uyumun bulunduğunu ve bunun teleolojik bir bağlamla ortaya konduğunu söyleyebiliriz. *Resâil*'den aktarmış olduğumuz çok sayıda örnek bu durumu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu sonuç İhvân-1 Safâ için ayrıca evrenin bir Yaratıcısının varlığına götürmek bakımından bir isbat-ı vacib yoludur. *Resâil*'e bütünlükçü bir bakışla bakıldığında onların esas amacının da Yaratıcı'ya ulaşmak olduğu görülür. Bu çalışmamız hali hazırda mezkur konunun İhvân'da bulunduğunu göstermekte ve mahiyetine dair bir nitelik arz etmektedir fakat bundan sonraki süreçte bu konuyla bağlantılı olarak başkaca çalışmaların yapılabileceğini de belirtmek gerekir. Bu çerçevede ontolojik uyumun Tanrı kanıtlamaları bağlamında ele alınıp irdelenmesi mümkündür. Ayrıca güncel din felsefesi tartışmaları bağlamında hassas ayar ve rastlantısallık mevzuları çerçevesinde de uyum konusunun İhvân-1 Safâ'dan yararlanılarak ele alınması kayda değer bir çaba olacaktır.

Kaynakça

- Bozkurt, Ömer. "İhvân-1 Safâda Aritmetik, Geometri ve Felsefe İlişkileri". *Kaygı*, sy.18, (2012): 123-152.
- Callatay, Godefroid de. *Makers of the Muslim World Ikhwan al-Safâ a Brotherhood of Idealists on the Fringe of Orthodox Islam*. Oxford: Oneworld Publications, 2005.
- Çetinkaya, Bayram Ali. *Sayıların Gizemi ve Tasavvufun Dinamikleri -İhvân-1 Safâ Modeli-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Çetinkaya, Yalçın. *İhvân-1 Safâ'da Müzik Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Eren, Mustafa. "İhvân-1 Safâ'nın Sanat Ontolojisi". *Bilig*, sy.81 (2017): 1-26.
- Filiz, Şahin. *İlk İslam Hümanistleri -İhvân-1 Safâ Topluluğu ve İnsan Felsefesi*. Konya: Onbir Eylül Yayınları, 2002.
- İhvân-1 Safâ. "Akli Nefsanilerin/Nefis Akla Dair Olan Şeylerin Beşinci -İhvân-1 Safâ Risalelerinin Otuz Altıncı- Risalesi: Devirler ve Küresel Dönüşler Hakkında". Çeviri: M. Fatih Demirci, *İhvân-1 Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 201-215. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-1 Safâ. "Akli Nefsanilerin/Nefis Akla Dair Olan Şeylerin Üçüncü -İhvân-1 Safâ Risalelerinin Otuz Dördüncü- Risalesi: Filozofların 'Âlem Büyük Bir İnsandır' Şeklindeki Görüşünün Manası Hakkında". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-1 Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 171-183. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-1 Safâ. "Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin Birinci -İhvân-1 Safâ Risaleleri'nin Otuz ikinci- Risalesi: Pisagorculara Göre Varlıkların/Mevcutların Akli İlkeleri Hakkında". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-1 Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 145-159. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-1 Safâ. "Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin İkinci -İhvân-1 Safâ Risaleleri'nin Otuz üçüncü- Risalesi: İhvân-1 Safâ'ya Göre Akli İlkeler Hakkında". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-1 Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 61-169. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-1 Safâ. "Akli Nefsanilerin/Nefis ve Akla Dair Olan Şeylerin Dokuzuncu -İhvân-1 Safâ

- Risaleleri'nin Kırkıncı- Risalesi: Nedenler ve Nedenlilere Dair". Çeviri: Ali Durusoy, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 281-311. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "Akli Risaleler, Ruhsal Birikimler ve İlahi Taşırımların Anılması Hakkında". *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 5: 181-275. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel Doğal Bilimlerin Dokuzuncu (İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Üçüncü) Risalesi: Bedenin Oluşumuna Dair". Çeviri: İsmail Çalışkan, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 259-272. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel Doğal Bilimlerin On Birinci (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirmi Beşinci) Risalesi: Spermin Düştüğü Yere Dair". Çeviri: İsmail Çalışkan, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 289-315. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel-Doğal Bilimlerin Altıncı (İhvân-ı Safâ Risalelerinin Yirminci) Risalesi: Tabiatın Mahiyetine Dair". Çeviri: Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 103-117. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel-Doğal Bilimlerin Dördüncü -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Onsekizinci- Risalesi: Meteorolojiye Dair". Çeviri: Elmin Aliyev, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 59-74. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel-Doğal Bilimlerin On İkinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Altıncı- Risalesi: Filozofların 'İnsan Küçük Bir Âlemdir' Görüşüne Dair". Çeviri: Abdullah Kahraman, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 317-335. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel-Doğal Bilimlerin Sekizinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Sekizinci- Risalesi: Hayvanların ve Hayvan Türlerinin Yaratılış Şekline Dair". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 139-258. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "Cisimsel-Doğal Bilimlerin Yedinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Birinci- Risalesi: Bitkilerin Cinslerine Dair". Çeviri: Elmin Aliyev, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 2: 119-138. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- İhvân-ı Safâ. "İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Onbirinci -İhvân Safâ Risalelerinin Elli İkinci- Risalesi: Sihir Büyü ve Göz Değmesinin Mahiyeti Hakkında". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 4: 212-319. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Onuncu -İhvân-ı Safâ Risalelerinin Elli Birinci- Risalesi: Bütün Âlemin Düzeninin Niteliğine Dair". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 4: 205-212. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).
- İhvân-ı Safâ. "İlahi ve Dini Yasalara Dair İlimlerin Sekizinci -İhvân-ı Safâ Risalelerinin Kırk Dokuzuncu- Risalesi: Ruhanelerin Hallerinin Niteliği Hakkında". Çeviri: Murat Demirkol, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 4: 151-185. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "Matematik İle İlgili Risaleler Hakkında". Çeviri: Muhammet Fatih Kılıç, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 5: 13-83. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- İhvân-ı Safâ. "Matematik Kısımının Altıncı Risalesi: Ahlakın Islahı ve Nefsin Terbiyesinde

- Sayısal ve Geometrik Oran". Çeviri: Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 161-171. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012).
- İhvân-ı Safâ. "Matematik Kısımının Beşinci Risalesi: Musiki". Çeviri: A. Hakkı Turabi, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 129-160. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "Matematik Kısımının Birinci Risalesi: Sayılar Hakkında". Çeviri: Bayram Ali Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 31-50. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "Matematik Kısımının İkinci Risalesi: Hendesede Geometri ve Mahiyeti". Çeviri: Ömer Bozkurt, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 51-79. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "Matematik Kısımının Üçüncü Risalesi: Astronomi-Astroloji Astronomi Yani Astroloji ve Kürelerin (Gökcisimlerinin) Oluşumu Hakkındadır". Çeviri: Elmin Aliyev, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 81-110. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "Matematik Kısımının Yedinci Risalesi: Bilimsel Sanatlar ve Amaçları Üzerine". Çeviri: Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 173-186. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "Tabiat İle İlgili Risaleler Hakkında", Çevireni belli değil, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 5: 85-180. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- İhvân-ı Safâ. "Tabii-Cismani Şeylerin On Beşinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Yirmi Dokuzuncu- Risalesi: Ölümün ve Hayatın Hikmetine Dair". Çeviri: Ömer Bozkurt, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 39-53. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. "Tabii-Cismani Şeylerin On Yedinci -İhvân-ı Safâ Risaleleri'nin Otuz Birinci- Risalesi: Dillerin, Yazı Şekillerinin ve İbarelerin Farklı Olmasının Sebeplerine Dair". Çeviri: Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 3: 81-144. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- İhvân-ı Safâ. Matematik Kısımının Dördüncü Risalesi: Coğrafya". Çeviri: Ali Avcu, *İhvân-ı Safâ Risaleleri* içinde, editör: Abdullah Kahraman, 1: 111-128. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İhvân-ı Safâ. "er-Risâletü'l-hâmise mine'l-kısmî'r-riyadî fi'l-mûsikî". *Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde, 1: 183-241. Beyrut: Daru Sadr-Daru Beyrut, 1957.
- İhvân-ı Safâ. "er-Risâletü's-sâdisse mine'l-kısmî'r-riyadî fi'n-nisbeti'l-adediyyeti ve'l-hendesiyyeti fi tehzîbi'n-nefsi ve islâhi'l-ahlâki". *Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde, 1: 242-257. Beyrut: Daru Sadr-Daru Beyrut, 1957.
- İhvân-ı Safâ. "er-Risâletü's-sâlisse mine'l-kısmî'r-riyadî el-mevsumetu bi'l-asturunumiya fi ilmi'n-nucûmi ve terkîbi'l-eflâki". *Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde, 1: 114-157. Beyrut: Daru Sadr-Daru Beyrut, 1957.
- Koçhan, Metin ve Muhammet Fatih Kılıç. "Matematik, İhvân-ı Safâ Felsefesinin Dayandığı Aksiyomatik Zemin Midir?". *Artuklu Akademi* (2017/4): 77-95.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. İslam ve Bilim. Çeviri: İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Netton, Ian Richard. *Muslim Neoplatonists an Introduction to the Thought of the Brethren of Purity (Ikhwan al-Safâ)*. Edinburg: Edinburgh University Press, 1991.
- Sinjab, Nisreen Adbdul Hafiz. "Beauty in Classical Islamic Thought: The Aesthetics of Proportionality and Harmony According to Ikhwan al-Safâ (The Brethren of Purity) and Ibn Haytham (Alhazen)". Yüksek lisans tezi, The American University of Beirut, 2013.

Uysal, Enver. *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.

Wright, Owen. "Music and Musicology in the Rasail Ikhwan al-Safâ". *Epistles of the Brethren of Purity: The Ikhwan al-Safâ and Their Rasail* içinde, editör: Nader el-Bizri, 214-247. Oxford: Oxford University Press, The Institute of Ismaili Studies, 2008.